

MUNKAHIPOTÉZISEK A MUNKAESZTÉTIKARÓL *
(A munkaesztétika tárgyának alapjai)

FUKÁSZ GYÖRGY

A munkaelmélet, valamint a marxizmus–leninizmus esztétikai elmélete *metszéspontjában* keresve a munkaesztétika helyét, elméleti és gyakorlati jelentőségét (társadalmi, gazdasági, politikai, ideológiai, kulturális funkcióját véve alapul), fejtem ki a következőkben azokat az alaptendenciákat, amelyekkel a munkaesztétika lényegét meghatározhatjuk. A munkaesztétika *bonyolult viszonyok szövevénye*. Ezek közül kell kiemelni, illetve egymáshoz való viszonyukban is tanulmányozni a *főbb elemeket*. Kísérletet teszünk ezen az alapon a munkaesztétika problémáinak kifejtésére. Így jutunk el a munkaesztétika mint tudományos diszciplína *jellegének* körvonalazásához.

Már elnevezéséből kitűnik, hogy vizsgált problémáinkat Lukács György művészetén túli rétegeket feltáró esztétikum-koncepciója szerint soroljuk az *esztétika* körébe, sajátos esztétikai tudományágként. Ez már magában is kötelez: arra ösztönzi a kutatót, hogy esztétikai szempontból értékelje a vizsgált anyagot, szelektálja a problémákat, tapasztalatokat, arra törekedve, hogy egy magasabb általánosítást valósítson meg a munkaesztétikai megközelítésmódban.

A munkaesztétikának a tartalmát vizsgálva a fő feladat abban fogalmazható meg, hogy miképpen foglalhatjuk össze azon bonyolult viszonyokat, amelyek összességükben ennek a tudományterületnek a leglényegesebb *elemeit* alkotják. Megítélésünk szerint a munka tudományos elemzése alapján kell feltárni azokat az elemeket, amelyek alkalmasak a filozófiai-esztétikai értelmezésre. Ily módon a munkaesztétika fő elemeit – a munka és a munkatevékenység természetének megfelelően – a következő főbb területeken találhatjuk meg:

a) Az esztétikum léte, érvényesülése *magában a munkában, a munkafolyamatban*: a munka esztétikai minősége, esztétikai értékek megtestesülése a munkában mint tevékenységben – azaz az ember legalapvetőbb, legátfogóbb tevékenységfajtájában.

b) Az esztétikum érvényesülése a *munka környezetében*. A munka környezetét összetettségében kell érteni: a munka megszervezettségének üzemi-munkahelyi viszonyaiban, a munka technikai felszereltségében megvalósuló, s ennek esztétikai értékeket hordozó területétől kiindulva a munka emberi-társadalmi környezetéig. Beleértjük ebbe a „környezetbe” a hagyományos ergonómiai problémákon – szín, hang, zaj stb. – kívül a környezetvédelem munkahelyi környezetet érintő problémáit, a munka emberi környezetét, az emberi viszonyokat is a munkában, a munkahelyen.

c) Ez utóbbi mozzanatok nyomán elindulva a munkaesztétika fontos területeként kell tekinteni a munka során keletkező *emberi viszonyok esztétikumát*, azaz a munkafolyamat

*E tanulmány egy készülő kötet egyik fejezete.

során keletkező emberek közti kapcsolatok, munkakapcsolatok esztétikai minőségét, értékét.

d) A munkaesztétika legtermészetesebb rétege emellett az a terület – s ezt tekintik általában munkaesztétikai jelentőségű problémának –, amely a *munka termékének esztétikumát* illeti. A munka esztétikai vonatkozásai közül érthető módon kiemelkednek azok a vonások, amelyek a munka produktumának esztétikai vonásait érintik, s éppen erre utal az ipari formatervezés, a design azzal, hogy a termék eladhatósága, minőségi mutatói szempontjából irányadó jelentőségű esztétikumot hangsúlyozza.

d) A munkaesztétika lényeges eleme az emberi viszonyoknak egyik sajátos területe – s ezért is emeljük ki a tárgyalt c) pontból önállósítva ezt az elemet –, nevezetesen a munka és az ember közti kapcsolat foka, jellege. A munka és az ember közti viszony összegezve úgy fogalmazható meg, mint az *ember viszonya a munkához*, s az ebben megtestesülő esztétikai vonások ismét sajátos módon jelentkeznek, s ugyancsak esztétikai megítélést érdemelnek. Akkor is esztétikainak kell tekinteni ezt a megítélést, ha ugyanakkor nem feledkezünk meg az esztétikai vonásoknak a munkához való viszonyban megnyilvánuló etikai, politikai, világnézeti oldaláról, értékeiről sem. Ezeknek az etikai, politikai, világnézeti értékeknek lényeges hordozója lehet éppen a munkához való emberi viszony által tartalmazott esztétikai érték, amely egyszersmind az adott társadalom lényegét is kifejezi.

A munkaesztétika fogalmának a tartalmát kifejtve természetesen még számos további elemre kell utalni. Mégis úgy véljük, hogy a felsorolt öt elem képezi a munkaesztétika mint tudomány legfőbb területét, s ezeket kell egybeötvözni a munkaesztétika tárgyát kutatva. *Ezen elemek, s az ezek közti bonyolult viszonyok alkotják ugyanis azt a specifikus tárgyat, amivel a munkaesztétikai kutatásoknak foglalkozniuk kell, feltárva sajátos eszközeikkel (mindenekelőtt filozófiai, esztétikai eszközökkel, de nem feledkezve meg a további tudományterületek hozzájárulásáról sem e kutatások érdekében) a munka esztétikai értelmét, minőségét, értékeit.*

Már az előző, vázlatos felsorolásból is kitűnt, hogy nem tekinthetjük megfelelő munkaesztétikai megközelítésnek azt a felfogást, amely a problémát csupán a munka termékének esztétikus voltára korlátozza, csak a produktum oldaláról közelítve meg a munka esztétikumát. A munka terméke az összegző végtermék, amely magába sűríti a munka esztétikumának valamennyi elemét, kifejezi az esztétikai mozzanatokat. Valamennyi tényezőt képes egybeintegrálni, amelyek a munka különféle területein esztétikai értelemben értékelhetőek. Ennek ellenére sem lehet megfelelő az a felfogás, amely a végtermékről kíván visszakövetkeztetni a folyamat egészére, megfelelően éppen a munka, a munkatevékenység egészének folyamatáról, a munkaesztétikumában megjelenő folyamat totalitásáról. Ezért minősíthetjük általában szűk körűnek, egyoldalúnak azokat a munkaesztétikai kísérleteket, amelyek e problémát csak az ipari formatervezés oldaláról közelítik meg. A design számos alapvető problémát tartalmaz a munkaesztétika területén, s nagy szerepe volt – és van – kidolgozásában, annak ösztönzésében. Mégsem elég a problémát a „technikai esztétikára”, „ipari esztétikára” redukálni, mintha mellőzhetőek lennének a munka alapvető tartalmi, *emberi* oldalai, s csupán *tárgyi* oldalai érdemelnének figyelmet a munkaesztétika feltárásában. Sőt, a munka emberi oldalának primátusát hangsúlyozzuk, az előbb bírált redukált felfogásban kifejezésre jutó nézettel szemben, amely a tárgyi oldalt hangsúlyozza: a munkaesztétika elsősorban az emberi oldal szempontjából ígér termékeny területet mind a tudomány, mind a munka gyakorlata számára.

Az esztétikumot — s így a munkában megtestesülő esztétikumot is — az emberhez való viszonyban tárgyaljuk, az „esztétikum sajátossága” (Lukács Gy.)¹ nem választható el az embertől, s ez a sajátosság egyáltalán nem korlátozható a művészet antropomorfitására. Éppen ezt a művészetten túli érvényű esztétikumot kívánjuk az emberhez való kapcsolat oldaláról megragadni, s ezért látjuk szükségesnek a munkaesztétikát is antropomorfitásában jellemezni.

A munkaesztétikának a munka terméke esztétikai értékelésére való redukálásával szemben ugyancsak alapvető kifogást kell emelnünk abból a megközelítésből is, hogy a munkában rejlő esztétikumot elsődlegesen *nem a munkán kívül* kell keresnünk — nem a munka tárgyasult termékében, abban az eredményben, amelyben természetesen megjelenik a munkát végző ember minden erőfeszítése; az ember beleépíti magát, tehetségét, esztétikai igényeit-szükségeit is termékébe. Az esztétikum a munkában a szó legszorosabb értelmében elsősorban, elsődlegesen *magában a munkában, belsőlegesen* valósul meg. A munkaesztétika területeinek ez a strukturált megközelítése nem véletlenül kezdődött azzal az elemmel, amely a *munka folyamatát* jelenti. A sorrend első szintjére emelt munkatevékenység, munkafolyamat kifejezi a munkaesztétika építményében elfoglalt helyét is, elsődleges jelentőségét hangsúlyozva.

Az eddig kifejtettekből érthető, hogy a munkafolyamat esztétikuma jelenti a vezető elemet a munkaesztétikában, olyan megközelítéssel szemben is, amilyent például az ergonómiai munkaesztétikai vizsgálódás képviselhet, amely — érthető módon — a munka környezetét állítja előtérbe, s a munka feltételeinek az esztétikus voltát hangsúlyozza. A munkafeltételek esztétikai értékei másodlagos jelentőségűek a munkafolyamat esztétikumának elsődleges voltához képest.

Amikor a munkaesztétika tárgyát összefoglalva a legfőbb elemek rendszerét igyekszünk kialakítani, mindenekelőtt a nagyságrendi eltéréseket emeljük ki, hangsúlyozva a kapcsolatrendszerben a meghatározó tényezőket. Ezek segítségével kell majd megrajzolni a munkaesztétika reális építményét. A prioritások megfogalmazása, az elsődleges, meghatározó mozzanat kiemelése természetesen nem szoríthatja háttérbe a további elemek kiemelését, helyüket, jelentőségüknek megállapítását, a rendszerbe való beépítettségük tisztázását. A munkaesztétika rendszerének felépítése során azokat a mozzanatokot kell keresnünk, amelyek a munkában, a munkához kapcsolódó alapvető esztétikai jelenségeket megmutatják. De ezen mozzanatok összegyűjtése mellett további erőfeszítésekre van szükség ezeknek a munkaesztétika tárgya egységes rendszerébe való beépítésére. Ugyanis a felsorolt elemek nem csupán egymás mellett léteznek, hanem egymáshoz való kapcsolataikban is. S éppen ezek a kapcsolatok, a munkaesztétikában vizsgálandó mozzanatok közötti dialektikus *kölcsönhatások* segítenek a munka esztétikai oldalának minél teljesebb feltárásában. A kölcsönhatások természetének vizsgálata ad alapot ahhoz, hogy a munka a maga teljességében bekapcsolódjék az esztétikai vonások megvilágításába. Ez ad lehetőséget ahhoz, hogy a munka esztétikájából ne szoruljanak ki méltánytalanul, igazságtalanul olyan mozzanatok, amelyek a teljesség mellőzéséből következnének, indokolatlanul leszűkítve a munka esztétikáját egyes munkafajtákra. Ellenkezőleg: *a munka mint totalitás* értelmezése kulcsot ad a munkának minden fajtájában megjelenő esztétikum feltárásához, s ez arra kötelez, hogy megkeressük az esztétikai tartalmat a munka egészében.

¹ Vö. Lukács György: *Az esztétikum sajátossága*. I–II. köt., Akadémiai Kiadó, Budapest 1965.

Amennyire lényeges metodológiai elv a munkaesztétika tárgya értelmezésében a munka totalitásának alapulvétele, legalább annyira fontos az *esztétikum sokrétiségének, összetettségének* figyelembevétele. Nem engedhetjük meg, hogy ez a sokrétőség egysíkúvá váljék, s azonosuljon az esztétikumban nagy jelentőségű vonással, a *szépséggel*. Bárannyire is alapvető jelentőségű a szépség a munkában – s a reá épülő munka-öröm –, mégsem tekinthetjük azonosnak a munka esztétikumával. Tovább kell kutatni az esztétikai vonások totalitásának értelmében a munka esztétikumának fő területeit, s ez a sokrétőség, összetettség az esztétikum értelmezésében kutatásaink kiinduló bázisát jelenti, lényeges metodológiai alapulvételet.

Csupán a kereteket jelezhetjük a munkaesztétika rendszere felépítéséhez, s a nagyigényű kifejezést: „a munkaesztétika tárgya” talán ezzel szelidíthetjük reális értékére. Ahelyett, hogy a tárgy fogalmára, s ezzel kifejtésére összpontosítanánk erőfeszítéseinket – ez valószínűleg jóval távolabbi idő tudományos feladata –, a munka esztétikája alapvető területeit kívánjuk részletesebben jellemezni, illetve fényt deríteni a munkaesztétika alapvető területeire.

*

A munkaesztétika fogalmának pontosítása, valamint a *munkaesztétika tárgyának* a további kutatásokban történő kifejtése *nem sok eddigi* anyagra, kutatási eredményre építhet. Ezek közül csak utalni kívánunk a szovjet esztétikai írásokban megtalálható egyes elemekre, amelyek láthatóan nem a munkaesztétika szempontjából, hanem más problémák kifejtése kapcsán adnak kiindulópontokat e kérdés tisztázásához.

Viszonylag korai, 1968-ban keletkezett írásában *Jegorov, A. G.*² a munkaesztétika kifejezést eléggé szkeptikusan használja. „A munka esztétikája a marxista–leninista esztétika alkotó eleme” – írja, s ezzel helyesen építi bele a munkaesztétikát a marxista esztétika egész rendszerébe. Ez az elhelyezés valószínűleg nem is válthat ki vitát, hiszen már nevében is esztétikának minősíti: a munkaesztétika valóban esztétikai tudományterület. De ez az elhelyezés úgy folytatódik, hogy a marxista esztétika alkotó elemeként értékelt munkaesztétikát „üres hangnak” nevezi: „... a valósághoz való esztétikai viszony általános törvényszerűségein kívül azonban pusztán csak üres hang. Ezzel egyidejűleg a munka esztétikája a marxista–leninista esztétika *specifikus szférája*. Tanulmányozza az esztétikai érzékelés keletkezését és fejlődését, megjelenésének formáit és specifikumait, a munkából keletkezve; itt a tudományos-technikai alkotás annyira szorosan kapcsolatos az esztétikai képességekkel, hogy egyiket a másiktól praktikusán elválasztani lehetetlen.”

A munkaesztétika kapcsolata az általános esztétikához, annak alkotó elemeként, valamint annak specifikus részeként teljesen indokolt, jogos. Igaz, hogy nem szabad kivonni a munkaesztétikát az általános esztétika által feltárt törvényszerűségek köréből, érvényességük hatása alól. A specifikumok a munkához való kapcsolódásból keletkeznek: ez a talaja az esztétikum adott területének, a munka oldaláról jelentkező esztétikai kérdésként.

²Jegorov, A. G.: Termelés, tudományos-technikai alkotás és esztétika. *Voproszi tyehnyicseszkoj esztyetyiki*. 1. sz. Moszkva 1968, 12. o.

A munkaesztétika fogalmát Novikova, L. J.³ könyvében is megtaláljuk, ezzel még másutt is foglalkozunk tanulmányunkban. Novikova szerint „a munka esztétikája az esztétikai tevékenység specifikumát tanulmányozza az anyagi termelés rendszerében, az esztétikai viszonyt a munkához és termékeinek esztétikai értékét, amelyek rányomják bélyegüket a társadalom anyagi kultúrájára, a munka szerepét az esztétikai érzékelés formálásában és fejlődésében és a társadalom esztétikai kultúrája egészében.” Az előzőkben ismertetett munkaesztétika-konceptióhoz képest Novikova a társadalom anyagi kultúrája elemét kapcsolta be a vizsgálódásba.

A „termelési esztétika” körénél azonban a munkaesztétika tartalmát tágabban kell értelmezni, az anyagi termelés, s benne a fizikai munkatevékenység mellett a szellemi tevékenység mint a munka esztétikumát sem hagyva figyelmen kívül. Amennyire tévesnek kell tekinteni a munkaesztétikának a szellemi munkatevékenységre való szűkítését, legalább annyira téves a szellemi tevékenység ebből való kikapcsolása. Marx az „összmunka” megfogalmazásával adta meg a reális keretet a munkaesztétika tárgyaként vizsgálandó munkának az elméleti és gyakorlati tevékenység számára egyaránt használható köre megállapításához. Novikova megközelítése tartalmaz számos fontos elemet, így az esztétikai viszonyt a munkához, a termékek esztétikai értékét, a munka szerepét az esztétikai érzékelés formálásában, fejlődésében, a társadalom esztétikai kultúrája fejlődését. De a munka esztétikájának körét még ennél is szélesebben kell keresni, s ezért találjuk túlságosan korlátozottnak azt a felfogást, amelyből például kiesnek az emberi kapcsolatok, a társadalom egész kultúrája (nemcsak anyagi kultúrája).

a) MUNKA, MUNKATEVÉKENYSÉG A MUNKA FOLYAMATA AZ ESZTÉTIKA FÉNYÉBEN

A munkaesztétikai kutatások feladata mindenekelőtt abban van, hogy tisztázza, feltárja az esztétikum létét, jelenlétét, hatását magában a *munkában*, a *munkatevékenységben*, a munkatevékenységnek a folyamatában.

Marx a munka fogalmának, természetének a feltárásával, a munka jellegének, szerkezetének, tartalmának a jellemzésével megadta a kiindulópontokat a kutatóknak, amelyeket tanulmányozni kell a munkában rejlő esztétikai vonások feltárásához; egyben az esztétikumnak a munka, a termelés marxi értelmezése keretei nyomán bonthatjuk ki az e területen a munkaesztétika számára adódó elemeit. A „szépség törvényei szerint alakító” ember termelőtevékenységében, munkavégzésében esztétikailag releváns tevékenységet folytat, s ennek jegyében érdemel figyelmet itt az esztétikum megjelenése.

A munka a Marx által kifejtett *konkrét történeti meghatározottságában* válik alkalmassá e kapcsolatok tisztázására. A munka fogalma mellett ezért konkrét feltételei általi meghatározottsága vonatkozásában jelzi az esztétikai problémákat, s éppen ebben jelent fontos kiindulópontot Marx munkaelmélete, amely a munka általános filozófiai értelmének feltárásán, tisztázásán túl megoldotta a munka konkrét történeti viszonyok által kialakított képletének a megfejtését is. Marx a munka kizsákmányolt voltának a feltárá-

³ Vö. Novikova, L. J.: Művészet és munka. Moszkva 1974, Viszsaja skola. 17. o.

⁴ Vö. Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Kossuth, Budapest 1962, 50. o.

sával mutatta be azokat a torzulásokat, amelyek a munka testén bekövetkeztek, s amelyek keresztetik a munka fogalmából következő igényt, hogy az ember törekedjék a „szépség törvényei szerint alakítani”, azaz a munka esztétikuma által vezérelten termelni, munkát végezni. A kizsákmányolt, elnyomott munka is az emberi lényeg realizálásának alapját jelenti, de a kizsákmányoltság folytán eltorzult képlet, hiszen ennek folyományaként kerül szembe az ember munkájával.

Milyen tényezőket kell figyelembe venni akkor, amikor a munka mint az ember lényeg-megvalósító tevékenysége esztétikai természetűe érvényesülésének akadályait történetiségükben vizsgáljuk, olyan akadályokként, amelyek a munka kizsákmányolt voltából fakadnak?

A munka olyan ellentmondásai a munkát keresztetző alapvető *társadalmi ellentmondások*, amelyek a kizsákmányolás következtében keletkeztek, de relatíve önálló életet is élnek, s a munka deformálódását okozzák. Elsősorban a *szellemi és fizikai munka* közötti társadalmi ellentmondás keletkezése, léte érdemel figyelmet e vonatkozásban, hiszen a munka kizsákmányolt voltának egyik legjellegzetesebb következménye jut ebben kifejezésre, betetőzve a nagy társadalmi munkamegosztások sorát. A szellemi és fizikai munka közötti társadalmi ellentmondás a maga teljességében szembenáll a munka szépségének, valamint általában a munkában rejlő esztétikumnak az érvényesülésével, s még inkább ezen esztétikum felismerésével, az esztétikai minőségek tudatosulásával, értékévé válásával, az érték orientációjával. Ezért kiemeljük ezen *ellentmondás alaprétegeinek*⁵ hatását, mindenekelőtt magában a munkában, a munka folyamatában a szellemi és fizikai munka közötti szakadék keletkezéseként: a munka maga válik ellentmondásossá, s ez az ellentmondásosság eltakarja a munka valódi tartalmát, lényegét, funkcióját. Ez vezeti a munkát végző embert munkájával való szembekerülésre, minthogy a munka ezen az úton válik külső társadalmi kényszerre⁶ (gazdaságon kívüli, valamint gazdasági kényszerre), ez keresztetzi a munkában rejlő esztétikai vonások feltárulását, érvényesülését. Ezen az alapon szorul háttérbe a munka iránti szükséglet, ami az ember lényegéből fakad, az ember nembelisége realizálásának alapfeltételeként.

A munka esztétikai vonásainak érvényesülését keresztetzi továbbá a kizsákmányolásból, valamint a kizsákmányoló típusú munkamegosztásból fakadó, az ezen munkamegosztás-típusban kényszerűen elfoglalt helyet kifejező *elidegenedés* is. Az ember elidegenedett állapotát — ami mindenekelőtt a munka termékétől, a munkafolyamattól, az emberi viszonyoktól, az embernek önmagától való elidegenedtségben jut kifejezésre,⁷ s elsősorban a munka szférájára vonatkozik, akkor is, ha innen kisugárzik, s az emberi létezés minden területét, a politikai, kulturális, ideológiai területeket is befolyása alá vonja — a munka tekintetében kell értékelni. Marx a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*-ban éppen ezen az alapon fejti meg az elidegenedtség értelmét, e területen keresve legfőbb tápláló forrásait, s így nyújt szilárd kiindulópontokat annak a megállapításához, hogy konkrét-történeti viszonyok között vizsgálva a munka helyzetét, jellegét, mennyire adódik

⁵ Vö. korábbi munkánkban kifejtettekkel. Fukász György: *A munka filozófiája*. Kossuth, Budapest 1965. E könyv tartalmazza véleményünket a szellemi és fizikai munka közötti társadalmi ellentmondás lényegéről, tartalmáról, szerkezetéről.

⁶ Vö. Fukász György: *Az ember és a munka*. Kossuth, Budapest 1972. E kötet tartalmazza a munka szükséglete, valamint a munka külső társadalmi kényszere értelmezését.

⁷ Vö. Marx, i. m. 51–53. o.

lehetőség a munkában rejlő esztétikai mozzanatok feltárására, ezek nyilvánvalóságának megítélésére, a munka „szépség szerint való alakítása” érvényesülésére? A marxi munkaelmélet ezen alaptételeit felidézve vitathatatlan tény, hogy a munka esztétikumának érvényesülése nem történik zavartalanul, s nem általában, mindenfajta konkrét-történeti formájában érinti a munkát, hanem csakis a *munka szabad megnyilvánulásának természetéhez* kötődik. A munka esztétikuma szabad érvényesüléséhez, feltárulásához a kiindulópontokat a munka elidegenedtségének visszavétele, megszüntetése teremti meg, azaz a munka szabadságának megérlelődésével, a kizsákmányolás felszámolására építve nyílnak meg a lehetőségek a munka esztétikuma felszínre kerüléséhez. Így válik a munka az ember szabad élettevékenységévé, az elidegenedtségtől megszabadult munkaként. S csakis ezzel válik nyilvánvalóvá a munka esztétikai oldala, csakis ez teremti meg a feltételeket – a társadalmi forradalom, a szocialista forradalom győzelmének nyomán, a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmában való történelmi ugrás eredményeképpen – ahhoz, hogy a munkában az esztétikum felszínre törhessen, s az ember szabad élettevékenységének törvényszerűsége szerint alkothasson, munkáját, termelőtevékenységét is a szépség törvényszerűségei érvényesülése jegyében végezhesse.

A munka kizsákmányolás által eltorzított természetéből fakadó korlátokat jelezve, s ezek elhárításában a szocializmus-kommunizmus társadalmának szerepét hangsúlyozva, ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kizsákmányolás viszonyai sem oltják ki teljesen a munka esztétikumának létét, hatását. Igaz, csak korlátozottan, deformálódott módon jut érvényre, de nem ismeretlen a munka szépségének, örömeinek esztétikum-hordozó szerepe ebben a társadalmi szituációban sem; tehát a munka kizsákmányolt volta sem olthatja ki teljesen a munka esztétikai vonásait. A munka lényegéből fakad ez a következmény: minden munka lényege, ember-teremtő, társadalom-teremtő mivoltából adódóan esztétikai értékeket is megvalósít. Így vezet vissza a munka történeti-konkrét vizsgálata igénye a munka mint olyan szférájához, a munka lényege, alaptermészete és az esztétikum közötti kapcsolatokhoz (pl. a céhbeli remeklés, a mestermunka).

Különösen fontos a munka és az esztétikum közötti kapcsolat felismerése és tudatos kiaknázása a munka olyan történeti helyzetében, amelyet a *tudomány, a technika* előrehaladása váltott ki, a tudományos technikai forradalom viszonyai között. Olyan helyzetet idézett elő a technika vívmányainak a munkába, a termelésbe való behatolása, amely a munka eredeti értelmének megértését zavarhatja, mintha a munka emberi-alkotó természete elhomályosodna a gépek bekapcsolása s a termelés automatizálása, komputerezése stb. nyomán.

A tudományos-technikai forradalom kibontakozása valóban elvileg új helyzetet teremtett, de még inkább fog teremteni – a munka világában. Új lehetőségeket hívott életre a munka alkotó természete kibontakozásához, miközben valóságos ellentmondásokat produkált a munka hagyományos szerkezetei terén. Szemben azokkal a véleményekkel, amelyek a munka „elgépiesedését” hangoztatják, az emberi viszonyok elgépiesedésétől, az ember személyiségének elszegényedésétől féltik a világot, a technika humanizált alkalmazása – s ez a technika szocialista jellegű alkalmazásának minősítő jegye – éppen az ember személyisége sokoldalú fejlődésének alapjaként használja fel a technika lehetőségeit, a munkát nem szegényítve, hanem gazdagítva, nem a munka esztétikumát sorvasztva, hanem éppen ellenkezőleg, a munka alkotó lehetőségeinek kibontásával olyan oldalakat tárva fel,

amelyek tovább bővítik az esztétikai értékek megjelenését mind a munkában, mind a munkához való viszonyban.

A munka, a munkatevékenység, s a munkafolyamat esztétikai mozzanatainak feltárásában ennek megfelelően úgy kell eljárni, hogy a munkát megalapozó *termelőerőket*, valamint a *termelési viszonyokat* egyaránt bekapcsoljuk a vizsgálódásba. Így válik nyilvánvalóvá, hogy a munka esztétikuma, ezen belül a munka szépsége és öröme mennyire szervesen kapcsolódik a termelőtevékenységben felhasználásra kerülő termelőerők jellegéhez, érettségéhez, s nemcsak a technikai termelőerők, a munkaeszközök, hanem a legdöntőbb termelőerő, az ember érettségéhez, személyiségének az esztétikumhoz való affinitásához is. A munkaeszközök szerepe a munka esztétikuma megítélésében már túlmutat magának a munkának esztétikai értékelésén, s a munka feltételeihez, környezetéhez vezet el, amivel később külön foglalkozunk. Itt azt kell kiemelnünk, hogy a munkaesztétika szempontjából fontos mozzanatként kell megítélni a termelési mód másik lényegi alkatelemét: a társadalom termelési viszonyait, amelyek kifejezik, megalapozzák a munka szépsége, esztétikuma alapvonásait. A termelési viszonyok objektív természetét alapul véve ugyanakkor megfelelő helyet kell juttatni a szubjektum szerepének is, amely az emberek közt a termelés során létrejött szükségszerű, akaratuktól független, a termelőerők jellegét kifejező viszonyokként szabad teret enged az ember tudati-emocionális megnyilvánulásának. Így válik lehetővé a termelési viszonyok fejlettségét kifejező módon a munka, a termelőtevékenység esztétikai oldalainak kibontakozása, s még inkább tudatosulása a társadalomban. A termelési viszonyok esztétikai értékelése további kutatások feladata. Egyik oldaluk, a munka során keletkező emberi viszonyok értékelése a következőkben még külön vizsgálat tárgya lesz.

A munkafolyamat, maga a munka mint az esztétikum hordozója megítélésében kiemelkedő fontosságú a munka *jellege* alakulása. A munka szocialista jellege, majd a kommunista típusú munka a maga összetettségében alkalmas arra, hogy a hozzá tapadó esztétikai vonásokat szabadon érvényre juttassa, s éppen a szocialista fejlődés nyomán keletkezett lehetőségek nyújtanak kedvező feltételeket az esztétikum napvilágra jutásához. Anélkül, hogy a munka szocialista jellege kibontakozását a maga teljes terjedelmében vizsgálánánk — még az esztétikum szempontjából sem —, csak utalunk olyan vonásaira, mint a szellemi és fizikai munka közti társadalmi ellentmondás fokozatos felszámolása, az ellentmondás megoldása a szellemi és a fizikai munka egybekapcsolódása révén (s nem a fizikai munka felszámolásával, amint tévesen vélik a megoldás irányaként). A szocialista jellegű munka kibontakozását, fejlődését egybe kell kapcsolni a munka elidegenedettsége fokozatos megszüntetésének folyamatával is.⁸ Hosszú távon valósul meg a kizsákmányolás viszonyaiból fakadó ellentmondások megoldása, az elidegenedés visszavétele, s nem szabad ezt a folyamatot azonosítani a kizsákmányolásnak a forradalom révén történő felszámolásával. A szocialista forradalom az alap, amit semmi más nem pótolhat. De maga a forradalom győzelme nem hozza automatikusan magával a szocialista típusú munka teljes megvalósulását, hanem csak alapjait teremti meg. A szocialista típusú munka létrehozatalához politikai alapjai mellett meg kell teremteni gazdasági, technikai, kulturális alapjait is. Ez azonban hosszú folyamat, amely fokozatosan érleli meg a feltételeket a munka szocialista jellege által megalapozott új vonások mindenoldalú kibontakozásához.

⁸ E kérdést részletesen vizsgáltuk *A munka filozófiája* c. könyvben.

Ennek során a szocialista munkára épülő esztétikai értékek is csak fokozatosan juthatnak érvényre, s nem egy csapásra, revelációként.

A munka szocialista jellegének rendkívül fontos, a munka esztétikai mozzanatai szempontjából alapvető fontosságú eleme a *munka alkotó jellegének* fokozatos érvényre juttatása. Az alkotó jellegű munka alkalmas arra, hogy a munka valódi emberi-társadalmi értelmét érvényesítse, napvilágra hozza. A munkában megtestesülő alkotói vonások teszik képessé az embert arra, hogy ezzel a fajta munkával azonosulni tudjon, ezt tekintse emberi lényege realizálása eszközének. A munka alkotó jellege révén válik reális perspektívává a munka elsőrendű életszükségletté válása. Nem minden munka egyformán, s nem mindenkinek egyformán válik elsőrendű életszükségletté. Éppen a munka alkotó jellegének érvényesülése az a kulcs, aminek megragadásával helyesen értelmezhetjük a munka perspektíváit. De ezen a közvetíten keresztül ugyanakkor a munka esztétikai vonásai is feltárulhatnak: éppen az alkotás, a munkában megtestesülő alkotás teszi lehetővé, hogy az ember alkotó életet éljen, és ehhez a feltételeket, körülményeket nem alapvető tevékenységén, munkáján kívül, hanem éppen annak keretei között találja meg. Ezért is fontos a munka alkotó jellegének pontos, átgondolt értelmezése,⁹ a leegyszerűsítések elkerülése, hogy ezáltal feltárhassuk a munkában rejlő alkotás differenciált képére építve azokat a tendenciákat, amelyek esztétikai relevanciával is bírnak. A munka, s nem a munkával szembeni kompenzációs eszközök (például: a szabad idő stb.) jelentik az ember önmegvalósítását hordozó tevékenység alapjait. A munka alkotó jellegében kell a munkaesztétika megfejtésének egyik legfontosabb problémáját megjelölni, a munka minden területét, a szellemi és fizikai munkát, a technikai alkotást és más alkotó munkákat egyaránt belefoglalva a munka teljességébe, amely a legszélesebb alapját képezheti az alkotássá váló, válható munkáknak.

A munka alkotó jellege pontos értelmezése megint túlvezeti a kutatót — a munka és az esztétikum közti kapcsolatot keresve — azon a körön, amely a munka jellege szűkebb témáját érinti, s elvezet a termelési viszonyok, a társadalmi viszonyok szélesebb szférájához. A munka alkotó jellege alapján lehet reálisan, megalapozottan tanulmányozni a munkához való alkotó viszony, a munkához fűződő emberi kapcsolatok, a szocialista viszony sokrétű kérdéseit. Ezek a pontok választ adnak azokra a kérdésekre, amelyek a munka esztétikai értékelése során keletkeztek, s ezért a termelési viszonyokat is bevonva kell a munkaesztétika szempontjából a munka alkotó jellege problémáit áttekinteni. Így jutunk vissza a korábbi kérdésfeltevéshez: mennyire alkalmas a munka szocialista jellege, a kommunista típusú munka — a szocialista jelleg révén — a munka esztétikai problémáinak tisztázására? Ezen a ponton ismét tovább kell majd lépni a munkához való viszony vizsgálatában. Ennek előlegezésével is már most meg lehet állapítani, hogy a munka folyamatában, jellegében, a munkatevékenységben megtestesülő esztétikai vonások tekintetében mennyire alapvető jelentőségű a munka alkotó természetének mind teljesebb és mind szélesebb körű kibontakozása, tömegessé válása.

Még mindig a munka, a munkafolyamat esztétikai vonatkozásainak körébe tartozó kérdésnek kell tekinteni a munkához kapcsolódó *esztétikai viszony* problémáit, amelye-

⁹ Vö. ennek részletes kifejtéséhez korábbi könyvünket. Fukász György: *Munka és alkotás*. Budapest 1971.

ket Novikova igen részletesen vizsgált könyvében.¹⁰ Az esztétikai viszony mindenekelőtt abban az összefüggésben jelenik meg a munkaesztétika tárgyába foglalva, hogy miképpen alapozza meg a munkát mint gyakorlati tevékenységet, s ennek esztétikai értékelését. Ennek alapján kell áttekinteni az esztétikai viszony jellegét, funkcióját, szerkezetét a munkaesztétika tárgya kijelölése tekintetében.

Az esztétikai viszony szerkezetének vázolósa tanulságos elemeket tartalmaz. Mindenekelőtt az *esztétikai viszony objektuma* érdemel elemzést: Novikova három réteget emelt ki: a természeti objektumot, az ember célszerű tevékenységét, és végül a művészi alkotást. Bennünket a középső tag érint közvetlenül: ennek a kibontása során válik nyilvánvalóvá, hogy az ember célszerű tevékenységeinek széleskörű, összetett csoportjából az ember alapvető, emberré formáló célszerű tevékenységét, a munkatevékenységet is az esztétikai viszony objektumaként kezelhetjük, ami meghatározza az egész esztétikai viszonyt, annak minden elemét. Az esztétikai viszony tartalmazza a másik alapvető szerkezeti elemet: az esztétikai viszony *szubjektumát*. Ennek Novikova szintén három rétegét különböztette meg: a szubjektum meghatározott pszichofiziológiai szerkezetét, a szociális szintet a társadalmi rendszer kifejezőjeként, végül az individuális szintet, amely sűríti az előző két szintet, s az egyes ember személyiségébe áttételeződve realizálja az ember esztétikai viszonyát. Az esztétikai viszony szerkezetének két alapeleme, az objektum és a szubjektum nem egymástól függetlenül vizsgálható réteg: szerves kölcsönhatásuk vezet el a vizsgálódót az esztétikai viszonyoknak a munkafolyamatban megtestesülő munkaesztétikai problémái felismeréséhez.

Az esztétikai viszony szerkezetének a megfejtése vezethet el bennünket az ember *esztétikai szükséglete* szerkezete megvizsgálásához, s ennek nyomán válik a szükségletek rendszerében az ember esztétikai szükséglete egyik elemévé – együtt az ember fejlődő, kibontakozó szükségletével, azzal kölcsönhatásban –, a munkára irányuló esztétikai szükségletté. Az ember esztétikai szükségletei – amennyiben egyáltalán napvilágra kerülnek – nyilvánvalóan elsődlegesen, meghatározó módon, látványosan a művészetben megtestesülő értékekre irányulnak. De a művészetben rejlő esztétikai értékek iránti szükségleteket kiegészítik a más szférában létező esztétikai értékek iránti szükségletek, így jutunk el a munka szükséglete megértése kapcsán a szükségletek elemzésében is a munkaszükséglethez kapcsolódó, *munkához kötődő esztétikai szükségletek* létének megértéséhez. Igaz, hogy ezt a szükséglet-csoportot jóval nehezebb feltárni, a szokványos rétegek mögött húzódik meg, s eltakarja ezt a művészet iránti helyel-közzel létező igény. Éppen ezért az esztétikumnak egy jóval tágabb értelmezéséből szükséges kiindulni, ami nem korlátozódik a művészetben megtestesülő esztétikumra, s hozzájárulhat ahhoz, hogy a szükségletek körében is az esztétikumot szélesebben, s nem csupán a művészetben keressük. Már csak azért is fontos ez a tágítás, mert köztudottan nem kevés ember a művészetben megtalálható esztétikai értékek felfedezéséhez sem jut el, s egyáltalán nem közömbös, hogy tágabb keretben, a művészetten túli szférákban, a mindennapi élet esztétikumaként az esztétikum létehez eljutnak-e ezek az emberek? A munka esztétikai jelentésének megértése, a benne rejlő esztétikai értékek iránti fogékonyság felkeltése átsugárzik az esztétikum más szféráira is, s nem utolsó sorban a művészetben megtestesülő

¹⁰ Novikova, i. m. 30–31. o.

esztétikumhoz is közelebb vihet, felkeltve az igényeket, növelve a fogékonyságot, – egyáltalán az esztétikum iránti szükségletek felkeltésével, kielégítésével.

Anélkül, hogy a munka, a munkafolyamat esztétikai elemzéséhez a munka további elemeit is felsorolnánk, már az eddig jelzett mozzanatok is meggyőzően bizonyítják, hogy mennyire jogos Marxhoz fordulni az esztétika továbbfejlesztése érdekében, keresve az esztétikum értelme megújításának lehetséges kereteit. Marx mutatta ki, hogy ehhez a munka esztétikai lényegét kell kutatni, így tárva fel, hogy az esztétikai mozzanatok léte, keletkezése, fejlődése mennyire a munkatevékenység körébe tartozik. A munka átfogó marxi koncepciója ad alapot e kérdések tisztázásához, s ennek nyomán válik lehetségessé a munkaesztétika tárgya szempontjából a munka, a munkafolyamat, a munkatevékenység relevanciájának megítélése. A marxi gondolatok kifejtésére támaszkodva történeti-történetfilozófiai alapon lehet ezért tisztázni a munka és az esztétikum közötti kapcsolatok természetét, akárcsak a köztük keletkezett szakadék jellegét, perspektíváját, felszámolása társadalmi-politikai-gazdasági-kulturális-ideológiai forrásait, feltételeit.

A marxi koncepció alapján válik világossá a munka és az esztétikum közötti szerves egység, magának a munkának a lényegét illető benső kapcsolat. De ugyancsak ez a koncepció ad választ arra a kérdésre is, hogy miért tört meg ez az egység, hogyan került szembe egymással a munkából a kizsákmányolás nyomán kiszorult esztétikum (ami csakis a művészet szférájára korlátozódott), valamint a munka. Miért vált ennek jegyében a munka esztétikailag közömbössé, antiesztétikai jellegűvé? Az esztétikum, valamint a munka korszerű értelmezése a marxi alapokon elvezet kapcsolatuk történeti, történetfilozófiai elveinek feltárásához. Ennek nyomán lesz nyilvánvaló a munka lényegéhez tartozóan a munkatevékenység, a munkafolyamat esztétikai mozzanatainak léte, jelentősége.

b) A MUNKA KÖRNYEZETE, A MUNKAFELTÉTELEK ÉS AZ ESZTÉTIKA

A munka esztétikumának feltárásában a munkához, a munkafolyamathoz kapcsolódó második alaprétteg a *munka feltételeihez*, a munka *környezetéhez* vezet el. A munka feltételeinek esztétikai jelentése kettős szempontból is vizsgálható: részben a munkafeltételek *társadalmi* szintű rendszerét véve elemzés alá, részben pedig a *konkrét* munkafeltételeket kapcsolva be a munkaesztétikai értelmezésbe. Mindkét réteg vizsgálata célszerű, hiszen a munka feltételeinek legátfogóbb szintjét a *társadalom állapota* szabja meg, s nemcsak a konkrét munkafeltételek keretei között jelennek meg az esztétikai mozzanatok, a munka szépsége stb. kérdései.

Milyen a társadalom, milyen a szerkezete, jellege, hogyan ad keretet a munka végzéséhez? – ezek az alapvető, kiinduló kérdések, amelyek választ igényelnek, s végső soron megszabják a munka esztétikai mozzanatait érvényesülésének kereteit, lehetőségeit, vagy éppen akadályozhatják e lehetőségek megjelenését.

A társadalmi formáció jellege, a társadalmi-gazdasági alakulat keretei között konkretizált társadalom-kép a kiinduló alap ahhoz, hogy a munka környezetét, a munkát évező társadalmi feltétel-rendszert értékelni tudjunk. Olyannyira ebből kell kiindulni, hogy csakis a munka megfelelő környezete – a kizsákmányolás felszámolását vállaló, arra törekvő társadalom – képes a munka valóságos esztétikai értékeit átfogóan, tömegesen napvilágra hozni, érvényesülését elősegíteni. A kizsákmányolás társadalmi ugyanis nem nyújthatnak

megfelelő feltételeket a munka szépségéhez, a munkához kapcsolódó esztétikai mozzanatok számára, ahogyan az előző pontban erről már részletesebben írtunk. A munka lényegének torzulása, a munka elidegenedettsége stb. keresztezik a munka esztétikumának érvényesülését. Így keretezi a társadalom a munka esztétikumának társadalmi szintű feltételeivel mindazokat a mozzanatok, amelyek a munkához, a munkafolyamathoz, az embernek a munkához való viszonyához stb. fűződnek. Ennek megfelelően a munka esztétikumának megállapításában, amikor a munkafeltételek esztétikai szerepét tanulmányozzuk, az első lépést a munkafeltételek legszélesebb szférájában, a társadalom szintjén kell megtenni, s a társadalom mint legáltalánosabb „munkafeltétel”, azaz a munka társadalmi környezete esztétikum-hordozó szerepéből kell kiindulni. Ha ezen a szinten kezdjük az esztétikum tárgya vonatkozásában a munka esztétikai oldalait áttekinteni, nem hanyagolhatjuk el azt az összefüggést, amelyből kitűnik, hogy a társadalom esztétikai vonásai hogyan sugároznak át a munkára: hogyan jelenik meg a munka szépsége hordozójaként a társadalom „szépsége”.

Amint ennek a széles értelemben vett munka-környezetnek az esztétikum-hordozó szerepét tisztáztuk, azonnal adódik a következő szint: a társadalmi méretekben vizsgált munkafeltételektől tovább kell lépni a *munka konkrét társadalmi feltételei*hez, illetve ezen is túllépve, el kell jutni a munka adott munkahelyen meglévő *konkrét feltételei*hez. Ebben találjuk meg azt a szintet, amelyen megjelennek a *munkakörnyezet esztétikai jegyei*, azok a tényezők, amelyek együtttvéve alkalmasak annak a minősítésére, hogy miképpen válik a munka esztétikussá az ember számára, a munka végzője mennyire találja meg munkatevékenységéhez a megfelelő, esztétikai igényeit is kielégítő feltételeket, a megfelelő esztétikus környezetet?

A munkafeltételek esztétikai értékelésében most itt a munkahely konkrét viszonyait kell ilyen szempontból áttekinteni. Milyen *főbb vonásokat* kell ehhez a kérdéskörhöz figyelembe venni? Az ergonómiai kutatások jelzik, hogy mindenekelőtt a munkavégzésben érvényesülő körülményekre kell tekintettel lenni, azokra, amelyek a munkahely állapotára – fény-, hang-, zaj-, színviszonyaira stb. – jellemzőek. Ezek esztétikai relevanciája eléggé kézenfekvő, olyannyira, hogy a munka esztétikai összefüggéseit többnyire ezen a szinten szokás jelezni. Az ipari formatervezés is ezt a szintet érinti.

Számos tényezőt kell összefoglalni a munkafeltételek körében, olyan mozzanatok, amelyek valamilyen módon hozzájárulhatnak a munka és a munkahely esztétikai hatásához. Olyan tényezőket kell felsorolni, mint például a munkabiztonságot szolgáló berendezések, a zajelhárítás, a munkához szükséges jobb levegőzési-szellőzési, valamint megfelelő világítási viszonyok (a világítás nemcsak munkaegészségügyi kérdés, hanem esztétikai relevanciával is bír: a szükséges világosság nemcsak a látási szerv megkímélését szolgálja, hanem például a munkahely megvilágításában rejlő esztétikai mozzanatot is). Ugyancsak ilyen, a munkafeltételek körébe vágó kérdésnek tekintjük a munkaeszközök, a gépek megfelelő elhelyezését, a munkahelyek testhezálló kialakítását, a munkafeladatok megfelelő kiadását és a munkaszervezés, üzemszervezés megfelelő eszközeinek alkalmazását, a munka monotóniájának korrigálását – a munkafunkciók váltogatásával, a munkahelyhez kötöttség valamelyes csökkentésével –, a munka és pihenés szintetikus rendszerének kiépítését, például a munkaidő rugalmasabb alakításával, megfelelő munkahelyi mikro-pauzák beiktatásával, munkahelyi tornával stb.

Az ember–gép rendszer valamennyi elemének felsorolására nincs szükség ebben az áttekintésben. Utalnunk kell azonban az ergonómia, a munkapszichológia, a munkafiziológia által tárgyalt kérdésekre, mert ezek jelzik mindazokat a mozzanatokot, amelyek a munkafeltételek alakításában alkalmasak arra, hogy a munka esztétikai oldala előtérbe kerüljön. Az eddigiekből is látható, hogy nem korlátozhatjuk ezt a munka *fizikai* feltételeire, bármennyire is fontos szerephez jutnak a munka esztétikuma megalapozásában olyan tényezők, mint a megfelelő szín-dinamika, a munkához segítő funkciót teljesítő hang-kompozíció stb.

A fizikai munkafeltételek mellett a munkahelyen a *társadalmi-politikai* jellegű munkafeltételeket is esztétikailag értékelni kell, hiszen ezek a feltételek alkalmasak a munka környezetének jellemzésére. Így a munka esztétikuma számára perdöntő jelentőségű a szociális részvétel megalapozása, a munkahelyi-üzemi demokratizmus biztosítása, a munkahelyi csoportérdeknek a szélesebb érdekekkel, a társadalmi- általános érdekekkel, valamint az egyes munkás érdekeivel való szinkronba hozása. Ugyancsak fontos a munkajogi biztosítékok megteremtése a munkahelyi közérzet, a jó üzemi-munkahelyi légkör biztosítása érdekében. Fizikai-gazdasági, valamint társadalmi-politikai tényezőként kell értékelni a balesetvédelemre irányuló intézkedéseket, az üzemegészségügy fejlesztését. Nem kis szerephez jutnak a munkahelyi környezet, a munkafeltételek javításában esztétikailag is értékelhetőként azok a mozzanatok, amelyek a munkaerő képzésével, az üzemi képzéssel-továbbképzéssel, a felnőttoktatással-felnőttneveléssel, az üzemi kulturális tevékenységgel kapcsolatosak.

A munkafeltételek, a munkakörülmények konkrét-üzemi szinten való tervezésében a polgári társadalomban is megjelennek ezek a munkaesztétikai célok. Bár e feladatok általánosságban fogalmazódnak meg, megoldásukban mégis számos olyan pozitív intézkedés is született, amelyeket az iparilag fejlett, vezető tőkésországok üzemi- és munkaszervezéséből érdemes megtanulni, s át kell ültetni, adaptálni a hazai, szocialista viszonyokra.

A munkafeltételek és a munkakörnyezet esztétikailag értékelhető mozzanatai számára azonban a tőkés viszonyok nem nyújtanak kedvező feltételeket. Pontosabban: a kapitalizmus eleve korlátok közé szorítja a „legjobban megcsinált” munkaszervezési intézkedések, megoldások eredményeit is, hiszen maga a társadalom, kizsákmányoló mivoltánál fogva, ellenáll a munkafeltételek leírt javításának, illetve: csak addig enged teret ezeknek, amíg beleillenek a tényleges társadalmi célok által adott keretekbe. Az ezeken túllépő mozzanatokat már csak „képmutatásból” vállalja, ott szegi meg, ahol tudja, s csak ott valósítja meg, ahol nem ütközik gazdasági-politikai érdekeibe. A szavak nem azonosak a tettekkel, ezért nem a munkafeltételek szép leírásából, hanem valóságából kell kiindulni. Nem a reklámból – hogy színezik a műhelyeket, hogy a munkás „jókedvűen”, „identifikálódva” vállalja a termelési feladatokat –, hanem a reklámmal szemben a valóság sokkal szürkébb, sötétebb képéből, ami a munkafeltételek vonatkozásában a nyers gazdasági érdeket juttatja kifejezésre.

Ezen a ponton világosan kitapinthatóak az összefüggések a munkafeltételek szélesebb és szűkebb rétegei között. A társadalmi méretekben érvényesülő munkakörnyezet eleve megszabja a helyi munkahelyi körülmények között érvényesülő munkafeltételek alakulásának jellegét, körét, korlátait és lehetőségeit egyaránt. Összekapcsolódnak ennek során a munkafeltételek társadalmi szintű rendszerei és konkrét csoportjai. Ezért kell a munka esztétikai megítélése érdekében beleillesztenünk a munkakörnyezet esztétikai lényegét a

társadalmi formáció által nyújtott munkakörnyezet esztétikum-hordozó keretébe. Így reális csak a „munkafeltételek esztétizálásának” igénye, amit napjainkban sokszor fogalmaz meg a design, az ipari formatervezés nyomán a polgári teória is.

A munkafeltételek esztétikai értékeléséhez komplex szemlélet szükséges, a feltételek különböző csoportjait egységbefoglalva, a köztük meglevő korrelációkat kibontva és alkalmazva. A termelési környezet komplex, harmónikus és célszerűen való szervezettsége szerepét gyakran hagyják számításon kívül a munkafeltételek esztétikum-hordozó szerepének értékelésekor. Márpedig ezt a komplex szemléletet szembe kell állítani azzal a gyakran tapasztalható leegyszerűsítő szemlélettel is, amely a munka esztétikumát, szépségét nagyon alacsony fokúra, primitívre becsüli. Nem elégedhetünk meg a „munka szépsége” megértésének, elfogadásának ezzel a fokával, a csakis az első megközelítésben tapasztalható, kezdetlegesen érzékelhető, elfogadható szintjével. A konkrét munkakörnyezetet a maga egészében kell értelmezni az esztétikum szempontjából, természetesen építve arra a szintre is, amely az első megközelítésben fogad el valamiféle szépség-fokot. Ha a munka valóságos humanizálását tekintjük a munkafeltételek, a munkakörnyezet komplex értelmezése összefoglaló szintjének, s ezt az integratív megközelítést alkalmazva tanulmányozzuk a munka esztétikumát a munka feltételei oldaláról, akkor egy szűkített értelmezéssel szemben szélesebb alapokra helyezhetjük ezt az esztétikum-hordozó tényezőt. Ez azonban csakis a szocialista társadalmi viszonyok talaján lehetséges: csakis a szocialista fejlődés képes a megfelelő társadalmi viszonyok feltétel-rendszerét létrehozni a munka valóságos humanizálása számára. Tőkés feltételek között a munka humanizálására, a „human relations” megteremtésére irányuló törekvés legfeljebb látszat-humanizálást, részleges, átmeneti érvényű humanizálást eredményezhet, amit a társadalom alapvetően antihumánus természete keresztel, áthúz, s nem enged valóságos humanizálásként érvényesülni. Éppen ezért tekinthetjük a munkafeltételek, a munkakörnyezet esztétikai relevanciáját mindenekelőtt társadalmi méretekben tanulmányozandó kérdésnek, és szembe kell állítanunk a munka szocialista viszonyok közötti humanizálását a munka humanizálása polgári jelszavaival, törekvéseivel. Akkor is előtérbe kell helyezni ezt a szembeállítást, ha a polgári törekvések is megfogalmazzák a munka humanizálása kapcsán a munka feltételei, a munka környezete humánus voltára építve, a munka esztétikai jelentésének fontosságát (mint például Antonoff¹). A munka esztétikai vonásai számára azonban a társadalom csakis adott viszonyok közt tud alapot teremteni, s ez nem szándék kérdése, nem szubjektív óhaj függvénye, hanem a realitásoké.

„A termelési környezet esztétizálása” a tőkés viszonyok között a design igényeire, tapasztalataira építve terjed. Ez az „esztétizálás” azonban nem annyira esztétikai, sokkal inkább gazdasági-szociális-politikai jellegű, azaz nem az ember esztétikai igényeinek direkt kielégítését szolgálja, hanem direkt módon a gazdasági célok által vezérelt (azaz a munka termelékenységének, a termék eladhatóságának szempontjaként, valamint azzal a közvetítettséggel is, amely gazdasági célok szolgálatába állítva igyekszik hasznosítani az esztétikai igények kielégítését). Nem tagadjuk ezzel azt, hogy a polgári talajon keletkezett munka-esztétikai törekvés tudatosan is, a munkás esztétikai igényeinek kielégítése érdekében is igyekszik mozgósítani a munkakörnyezet esztétikai vonásait. Ez az indirekt kapcsolat azt jelenti, hogy az esztétikai igények keltése, az esztétikai szükségletek kielégítésére való

¹ Vö. Antonoff, R.: *Arbeitsästhetik*. Stuttgart 1976.

törekvés a munkafeltételek javításával, a munkakörnyezet „esztétizálásával” igyekszik megalapozni, hogy a munkás, a munka végzője, az ember „érezze jól magát” a munkahelyen. S ez a jobb munkahelyi közérzet maga is „termelőerővé válik”, hiszen az „esztétizálással” kapcsolatos fáradozások megtérülnek a termelékenységi mutatókban, a termék minőségének fejlődésében, a hatékonyság növekedésében stb. — olyan mutatók körében, amelyek nem direkt módon kapcsolódnak az esztétikai szükségletekhez, de mégis összefüggésben vannak azokkal. Ennyiben a munkaesztétika tőkés viszonyok közti terjedése már önmagában mutatja azokat a motívumokat, amelyek a munkaesztétika polgári talajon történő megfogalmazása mögött megtalálhatók. (Ezt az indirekt kapcsolatot természetesen a munkafeltételek, a munkakörnyezet szocialista viszonyok közti „esztétizálásában” is érvényesíthetnék azzal együtt, hogy itt nagyobb a lehetősége a direkt kapcsolatoknak is.)

A munka környezetének, a munka feltételeinek a kettős rendszerét áttekintve, vissza kell jutnunk a kiindulópont kettős megközelítésének konzekvenciáihoz: a munkakörnyezet általános, társadalmi méretű, valamint konkrét munkahelyi méretű problémáinak egybevetése alapján. A kettéválasztás s e kettős megközelítés érvényesítése jogosságát az eddig kifejtettek igazolhatják. A megközelítések ezen lehetőségeit azonban a következőkben még egy további mozzanattal kell kiegészíteni, a két megközelítés közti kapcsolat, a közvetítések, az átmenetek révén. Ebbe a rétegbe kell beleszámítani, itt kell értékelni a munka környezetének a *munkahely elhelyezésével* kapcsolatos, átfogóan jelentkező kérdéseit.

A munkafeltételek jellegét erőteljesen befolyásolja az az *üzemtelepítési* politika, amely vállalja, hogy tudatosan tervezze meg egy üzem elhelyezését, megkeresve a legkedvezőbb környezeti viszonyokat. Ebben a tervező munkában talán van valamelyes szerepe az esztétikai megközelítésnek is, bár valószínű, hogy egészen más, s nem a környezet-esztétikai szempontok dominálnak. Elsődlegesek a munkaerő-források, a nyersanyag-források és hozzáférhetőség révén végzett gazdaságossági számítások, a termelésben szükséges kooperáció kedvező feltételeinek kutatása, a szállítási lehetőségek legkedvezőbb adottságainak kiszámítása stb. De ha minden tényezőt fontosabbnak is ítéli meg az ipartelepítési politika, nem feledkezhet meg a környezet másfajta megközelítéseiből adódó szempontokról sem. S ezek közt nem csekély hely jut a munkahely környezetvédelem szempontjából történő értékelésének, az elhelyezés ökológiai szempontjainak. Ennek súlya, jelentősége közismerten nagyon erősen növekszik korunkban, a környezetszennyeződés által okozott súlyos károk nyomásának figyelembevételével, az ipari, a termelési berendezések elhelyezése viszonyai közt.

A munkahely környezetének fontos tényezője, a munkahely elhelyezése vonatkozásában is, a *munkahely esztétikus volta*: az a probléma, hogy a munka környezete milyen települési, természeti feltételek között található. Vonzó tényezővé válhat a munkahely telepítésének esztétikus környezete, míg hiánya elháríthatatlan taszító tényezővé alakulhat, s ennek konzekvenciái a termelékenységben, hatékonyságban stb. is szemmelláthatóan, feltűnően megjelennek. A munkahelyek, a munka terei és ezek elhelyezése — makro- és mikroméreteken egyaránt, valamint olyan tényezők, mint például az üzemi építészeti szerepe a munka környezetének kialakításában — a munka feltételeinek esztétikai jellegével szorosan összefüggő, pontosabban: abba beleilleszkedő tényezőrendszer alkot, amelyet a munka esztétikája kidolgozásában figyelembe kell vennie a kutatónak. A

szép, esztétikus természeti viszonyok közé elhelyezett munkahely esztétikai hatásánál fogva alkalmas vonzóerőt gyakorolni. De a munkahely telepítésének nemcsak természeti, hanem városképi, vagy éppen humán oldalai is szerephez juthatnak: hogyan illeszkedik környezetébe a munkahely – ez nemcsak a munkahely színdinamikai környezetének esztétikus voltára utal, nemcsak az alkalmazott jelek megfelelő esztétikai alapon tervezett és kivitelezett, grafikai alapossággal és szépséggel realizált rendszerére épít. Ezekre is, hiszen ezen tényezők – sok mással együtt – beletartoznak a munkakörnyezet rendszerébe. A munkahely beilleszkedése azonban várostervezési, településtervezési kérdés is – ennek esztétikus volta objektív alapokon a szubjektumban is tükröződik, a szubjektum tudatának szintjét, érettségét jelentősen befolyásolhatja. A munkához való pozitív, tudatos alkotó viszonyban szerephez jut a munkahely környezetével való azonosulás, építve annak esztétikumára.

Ilyen munkaesztétikai törekvés figyelhető meg a néhány évvel ezelőtt elkészült ózdi dróthengermű elhelyezésében. A rendkívül modern termelési berendezéseket – éppen hatékonyságuk, s az ebben nagy szerepet játszó esztétikai hatások érvényesülése érdekében – olyan természeti környezetbe illesztették be (láthatóan és nem átláthatatlan betonkerítéssel elszigetelve a szép természeti látványtól), s úgy szerelték fel (parkosítással az esztétikus környezetet beleillesztve a meglévő gyönyörű természeti keretbe), hogy összhangban legyen a modern berendezések színvonalával. Ez a tudatos környezet-esztétikai igényeket alkalmazó tervezés még nem túlságosan gyakori. De ez a jövő útja, s ebben a munkaesztétikai kutatások sok segítséget nyújthatnak a gyakorlati tevékenységnek, a gazdaságosság emelését célzó törekvéseknek is.

c) A MUNKA ESZTÉTIKUMA AZ EMBERI KAPCSOLATOKBAN A MUNKAVÉGZÉS SORÁN

A munka környezete, feltétel-rendszere elvezet a munka során keletkező *emberi kapcsolatok esztétikumának* vizsgálatához.

Nemcsak a munkát a maga tárgyiségében, hanem a munkát végző ember oldaláról közelítve, a szubjektív oldalt is hangsúlyozva kell értelmezni az esztétikai mozzanatokat a munkával kapcsolatban. A munka körülményei nemcsak a tárgyi körülményeket jelentik. Nemcsak a munkaeszközök, a gépek elhelyezése, a munkahely objektív viszonyai jelentik a munkafeltételeket, nemcsak a tárgyi vonásokban rejlenek esztétikai lehetőségek, vonások a munkában, amikor a munka környezetét tanulmányozzuk.

A munkakörnyezet, a munka feltételei másik csoportját is figyelembe kell venni, azokat a viszonyokat, amelyek a munka „humánus oldalához” tartoznak, azaz az emberi viszonyok munkakörnyezetet teremtő szerepét is számításba kell venni. Ez az emberi oldal természetesen nemcsak azt jelenti, hogy az *objektív viszonyok milyen visszhangra* találnak az emberben. Nem mellékes szempont ez sem: van-e emberi *reagálás*, és milyen ez a reagálás, például a színdinamika alakítására, a gépek célszerűbb elhelyezésére, a zajártalmakkal szembeni intézkedésekre stb.? A „visszaigazolás” fontos lehet, ezen is le kell mérni az objektív munkafeltételek értékét (s ezen az alapon a bennük rejlő esztétikai lehetőségeket is). Könnyen lehet, hogy elmarad a szükséges reagálás, nem éri el célját az objektív feltételek átalakítása. Akkor meg kell vizsgálni ennek az okait, s keresni kell a megfelelő hatásokhoz szükséges eszközöket, feltételeket.

Másik oldalról az emberi viszonyokat a munkakörnyezet szempontjából az esztétikai szempontokat hordozó munkafeltételek érettsége, színvonala tekintetében kell vizsgálni. Ennek nyomán kutatni kell a munka, a termelés során kialakult termelési-emberi viszonyok szerepét, esztétikum-hordozó funkcióját.

Az emberi viszonyok esztétikuma áttekintése során visszautalunk az *esztétikai viszony szerkezetének* tanulmányozása alkalmával tett megállapításokra. Novikova az esztétikai viszonyban a *szubjektum* három: a pszichofiziológiai, a szociális, valamint az individuális rétegét sorolta fel. A szubjektum részvétele a munkafolyamatban (s ezáltal a munkában rejlő esztétikum léte, hatása) szorosan kötődik a felsorolt három szinthez. Beleszövídik a pszichofiziológiai szinten keletkező esztétikum szövetébe a munka esztétikuma, beleértve a szubjektum szerepét az esztétikai elsajátítás folyamatába, a tárgy vagy szituáció intuitív-emocionális értékelése hogyanját kapcsolva hozzá a munkában való szubjektív részvétellel magához a munka tényéhez. Nyilvánvaló, hogy a szubjektum szerepe az esztétikai viszonyban ezen első szintet meghaladóan még határozottabban előtérbe kerül a *szubjektum társadalmi determináltsága* értelmében: ez a társadalmi viszonyok direkt közvetítését jelenti az esztétikai viszony szubjektumának szférájában. A munka folyamata, jellege, feltételei tekintetében jelentkező társadalmi determináltság jelentőségét kell továbbvezetni, amikor a szubjektum oldaláról is a társadalmi viszonyok meghatározó szerepét hangsúlyozzuk: a társadalmi viszonyok, mindenekelőtt a társadalom termelési viszonyai eleve megszabják a szubjektum, az ember helyét, szerepét, lehetőségeit a társadalmi tevékenység minden szférájában, s a legalapvetőbb társadalmi tevékenységben: az ember munkájában is, sőt, elsősorban talán éppen ebben a munkatevékenység kereteit determinálva.

A társadalmi viszonyok meghatározó szerepet játszanak a munka, a termelés során kibontakozó emberi kapcsolatok jellege, természete, hatásossága vonatkozásában is. A termelési viszonyok szabják meg, hogy az emberi kapcsolatok hogyan alakulnak a munkafolyamatban, mennyire tudatosak, mennyire feltételezik a társadalmi, az üzemen belüli munkamegosztás hatásainak érvényesülését az emberi viszonyokban; azaz a termelés társadalmi természete, jellege mennyire tudatosul az emberben, mennyire azonosul a termelés objektív viszonyaiból fakadó követelményekkel, vállalja-e azokat, beleépíti-e létébe, magatartásába, viselkedésébe – vagy ellenkezőleg: hogyan próbál ellenállni a termelési viszonyok követelményeinek, hogyan szorul sarokba, hogyan marad magára stb.? A szocialista, valamint a tőkés termelési viszonyok közti alapvető ellentétek e téren is rendkívül fontos eltéréseket idéznek elő a munka nyomán kibontakozó emberi viszonyok esztétikuma vonatkozásában. Ki kell emelnünk a munkaesztétika tárgya jellemzősekor a munka emberi feltételei, körülményei között az *emberi kapcsolatok* esztétikumát, a munka során kialakuló, a munkához kötődő kapcsolatokra korlátozva megállapításunkat. (Ez a korlátozás jogos: nem tághatjuk indokolatlanul az emberi kapcsolatokban rejlő esztétikum körét a munkaesztétika körvonalazásakor, más kérdés lenne általában az emberi viszonyok esztétikumának az elemzése. Most azonban csakis a munkához kötődő emberi kapcsolatokat vesszük számításba, a barátság, az egymásra utaltság, a szolidaritás stb. olyan vonásait, amelyek kifejezetten a munka során kialakult közösségi vonásokat juttatják kifejezésre.) A *közösségi vonások esztétikuma* mindenekelőtt tartalmi kérdés, s csak másodlagosan kezelhetjük szervezeti-formai problémának. Természetesen ez sem közömbös, hiszen a közösségi vonásokat fejlesztő, terjesztő, erősítő tudatosító formák,

szervezetek sokat tehetnek a közösségért, annak zavartalan funkcionálásáért, s ezzel együtt a *közösségekben rejlő esztétikai vonások* kibontakozásáért.

Csak a példa kedvéért emeljük ki a munkahelyen keletkezett közösségek sorából a *szocialista brigádmozgalmat*, amely az esztétikai értékek termelésében, kifejezésében, tudatosításában igen nagy lehetőségekkel bír. Mindenekelőtt az emberi viszonyok esztétikuma terén képes a szocialista brigád a közösségi vonások fejlesztésével, kialakításával, tudatosításával fontos munkaesztétikai funkciót teljesíteni. Bár nem feladatunk most a szocialista brigádok helyzetének, fejlődésének áttekintése, értékelése, csupán a munkaesztétika szempontjából utalunk a bennük rejlő lehetőségekre, itt is érdemes felhívunk a figyelmet arra, hogy a szocialista brigádok továbbfejlesztésében tekintettel kell lenni *közösségi-voltukra*, s mindenekelőtt *munkahelyi szocialista alapközösség-funkciójakra*. Ez alkalmas arra, hogy az emberekben a közösség iránti igényeket kielégítse, s főként az informális közösség iránti szükségletek vonatkozásában kaphat nagy hangsúlyt a munka feltételei közötti szerepe, az emberi kapcsolatok szervezésében. Erősíteni kell ezért a brigádok munkahelyi vonásait, a munka során létező emberi kapcsolatok szervezett közösségeként, a munkán túli közösségként való kezelésükkel szemben.

A munka feltételei között az emberi kapcsolatok esztétikum-termelő, -hordozó funkcióját tanulmányozva, hangsúlyoztuk a szocialista fejlődés lehetőségeit (ezzel egy-szersmind felelősséget is vállalni kell az esztétikum ezen területe tudatos fejlesztéséért). A társadalmi és a termelési viszonyok determináló szerepe az esztétikai viszonyban a szubjektum létre, fejlődésére természetesen nem korlátozódik a szocialista termelési viszonyokra. Megtalálhatjuk ezt az összefüggést a tőkés termelési viszonyok között is. Igaz: a kapitalizmus eljutott a termelés társadalmi jellegének magas fokáig, miközben ragaszkodik a termelés produktumainak magánelsajátításához. Köztudott, hogy a kapitalizmus alapvető ellentmondását Marx éppen ezen a ponton találta meg. Már maga az a tény, hogy a termelés társadalmasodik, kifejezi a termelés, a munka során a munkamegosztás létét, fejlődését. Márpedig a termelés társadalmi jellege eleve magával hozza a munkát végzők, a munkások egymásrautaltságát, közösségként való létének szükségességét. Ez az alapja a munkástevérségnek, a szolidaritásnak, végső fokon a proletár internacionalizmusnak. A munkásközösség teremt emberi viszonyokat a társadalom kizsákmányolási viszonyai között. Ennyiben a munkásközösség léte, hatása politikai-gazdasági-ideológiai oldalaihoz kapcsolva (osztályharc!) esztétikai-etikai vonásokat is találhatunk. A munka feltételei között esztétikum-termelő tényező a tőkés világban a jó megvilágítás, a munkahely dekorálása, felvirágozása, zenei hangkulisszák megteremtése stb. mellett, sokkal inkább a munkásközösség léte, hatása; bár – éppen az osztályharcban játszott fontos szerepe miatt – igyekszik ezt korlátozni a burzsoázia, megbontva a közösséget, a munkásegységet munkahelyen és társadalmi méretekben egyaránt (a „divide et impera” elve jegyében). A munka esztétikai jellege – etikai tartalmával együtt – ily módon nem általában kötődik a munkához, hanem a munka konkrét történeti feltételei által meghatározottan, a társadalmi-termelési viszonyok által determináltan.

A társadalmi szint ily módon állítja előtérbe alapvető jelentőségű tényezőként, az esztétikai szubjektum keretei közt a munka során létező, ható viszonyokat. Ugyanakkor ez belekapcsolódik az *individuális* szintbe, az egyes ember élete során produkálva-reprodukálva a munka esztétikumát érvényesítő emberi viszonyokat. Az egyes ember individuálisan keresi-értékeli a munka viszonyai között azokat az emberi kapcsolatokat, amelyek a

munkahelyen kialakulnak, s amelyek alkalmasak arra, hogy az ember számára megjelenítsék mindazokat a tényezőket, amelyek esztétikailag hathatnak. *Valamennyi munkaesztétikai probléma*, de különösen a munka emberi kapcsolat-teremtő, motiváló tényezőjével kapcsolatos esztétikai probléma *aktuális, konkrét formájában az egyes ember életében* jelenik meg, individuális szinten érvényesül. A sok véletlen elem megléte mellett átsüt rajtuk a meghatározó tényező: a társadalmi determináltság. Semmi sem képes ezt az alapvető meghatározottságot hatálytalanítani, s bármiféle törekvés, amely erre a torzításra irányulnék, eleve kudarcra van ítélve.

Ennek ellenére nagyon sok olyan törekvést ismerünk, amelyek a mai kapitalizmus viszonyai között megkísérik ezt a lehetetlent valósággá avatni: mindenekelött az ún. „*human relations*” koncepciója érdemel figyelmet e téren, hiszen ez a polgári ideológiában-politikában, munka- és üzemszervezésben nagyon elterjedt felfogás éppen arra törekszik, hogy a munkahelyen emberi viszonyokat produkáljon. A vezető tőkésországokban óriási erővel terjesztik e felfogást, tanítják a felsőoktatásban, nagy apparátusokat teremtettek az üzemekben, vállalatoknál annak érdekében, hogy biztosítsák az „*emberi viszonyokat*” – de egyáltalán nem az emberi kapcsolatokban, viszonyokban rejlő esztétikai értékek, hanem elsősorban gazdasági, politikai hasznuk miatt. (Nagyon ritka az az álláspont, amit a nyugatnémet Antonoff képvisel, aki a munka humanizálásában – ahogy ezt tanulmányunkban bemutattuk – a munka esztétikai értékeinek nagy jelentőséget tulajdonít.) A „*human relations*” kifejezetten termelési, hatékonysági kérdésnek tekinti a munkahelyen kialakítandó megfelelő emberi körülményeket, a munka emberi feltételeit, amelyek növelik a munkaerőnek a termelőerő-funkcióra való alkalmasságát. De ha nem is az esztétikum áll a figyelem középpontjában, egyáltalán nem tekinthető véletlennek, hogy már a polgári munkaelmélet és esztétika is „*felfedezi*” a munkaesztétika hasznát. Nem véletlen az sem, hogy a munka, s a munka keretei között az emberi viszonyok esztétikai jelentését éppen egy olyan teoretikus – és gyakorlati szakember, mint Antonoff – fogalmazta meg, aki esztétikai érdeklődése mellet designer is. Az ipari formatervezés adta meg azt a társadalmi-gazdasági bázist, amely kitermelte a munkaesztétika iránti fogékony-ságot polgári talajon is.

A „*human relations*” eszközeivel a mai kapitalizmus viszonyai között számos gyakorlati eredményt értek el, már ami a munkahelyi viszonyokat érinti. A munkahelyi környezetben, a mikrostruktúrában alkalmazott „*human relations*” nem lebecsülhető tényező a munka emberi feltételeiben rejlő lehetőségek feltárásában. Ennyiben a munka esztétikai alapjainak bizonyos rétegeit is megalapozhatják a „*human relations*” segítségével. Mégpedig abban a szférában, amely a munka környezetének, feltételeinek emberi oldalát jelenti, a munkahelyen az emberi viszonyok körében.

A munka esztétikai vonásai a munkahely környezetében akkor válhatnak valóban hatékonyá, tartóssá, ha ezt a munkahelyi környezetet a társadalom maga is analóg módon támogatja, ha a társadalom maga is emberi viszonyokra törekszik. Bármennyire elsődleges ily módon az emberi kapcsolatok individuális rétege a munka esztétikája megalapozásában, az esztétikai viszony szubjektuma betetőzéseként, a döntő az egyes ember szempontjából értékelésre kerülő emberi viszonyok, kapcsolatok társadalmi determináltsága. Éppen ezért a társadalmi szinten az emberi viszonyokat ellenző, akadályozó szerkezet keretei között a munkahelyi körülmények közt jelentkező, individuális szintű emberi viszonyok esztétikum-termelő és -hordozó szerepe maga is nagyon szűk körre

szorul össze. A kizsákmányolás által korlátozott „emberi viszonyokkal” szemben a szocialista társadalom társadalmi méreteiben humanizálja a munkát, s „emberi társadalomként” alkalmas valódi emberi viszonyok megteremtésére.

Az emberi viszonyok megteremtésére megnyíló lehetőségek a szocialista fejlődésben jogot és kötelezettséget egyaránt jelentenek. Kötelezettséget, felelősséget hoz magával a lehetőség: a szocialista társadalom mit tesz annak érdekében, hogy az emberi viszonyok munkahelyi körülmények közt, mikrostrukturális szinten megvalósuljanak? Az esztétikum szempontjából ez a közvetlen forrás, az individuális szinten kell éppen ezért a munka esztétikumához vezető emberi viszonyokat, a tartalmas emberi kapcsolatokat megteremteni, nem elégedve meg azzal, hogy a társadalom a szocialista fejlődés során általában, egészében mennyire humánus társadalom. Különösen akkor tűnik szembe ez a felelősség, amikor konkrét munkahelyi viszonyok között helyel-közzel egyáltalán nem emberi viszonyok léteznek, hanem éppen az embertelenség virágzik.

A munka feltételei, a munka környezete ezen a szinten az *emberek* között a munka során kibontakozott *kapcsolatok* csoportjával is kiegészítendő. Nemcsak a tárgyi, hanem a személyi feltételek esztétikai értékelése is szükséges; erre megvannak az alkalmas viszonyok. Ennek megfelelően, a munkaesztétika kidolgozása során rendkívül fontos mozzanat a munkában résztvevő ember kapcsolatrendszerének esztétikai elemzése, a munka személyi vonatkozásai kapcsán keletkező esztétikai tényezők figyelembevétele. A munkakörnyezet esztétikuma ennek alapján kiegészül azzal, hogy ezt a környezetet mennyire és milyen módon építik ki a munkatársak, a munkát végzők emberi kapcsolatai, és elvezetnek-e ezek a kapcsolatok esztétikai vonások megjelenéséhez, vagy nem? Az emberi kapcsolatok értékei (vagy értéktelenségei), az igényesség (vagy ellenkezőleg: az igénytelenség) milyen fokon képes etikai, sőt, esztétikai értékeket produkálni, s megtalálja-e az ember ebben a kapcsolatrendszerben az esztétikai igények, szükségletek kielégítésének eszközeit, feltételeit?

Az esztétikai viszonyban a szubjektum szerepére támaszkodva tárult fel az emberi kapcsolatok esztétikai értéke, jelentése a munka folyamatában. Amikor a munkafolyamat feltételeit, környezetét ebben a vonatkozásban tanulmányoztuk, egyúttal tudomásul vettük és alkalmaztuk azt az esztétikai viszony körében a szubjektum megítélésében kiindulópontot jelentő metodológiai elvet, a szubjektum és objektum közötti kölcsönhatást, amelyben az objektum az elsődleges, a szubjektumot is meghatározó tényező. De a szubjektum visszahatása magában is, építve az objektum körére, esztétikailag releváns tényezővé válik. Így vezetnek el az emberi kapcsolatok a munka során az objektumon át a már tárgyalt kérdéshez: a munkaszükségletben a szubjektum részvételéhez. Miképpen azonosul az ember a munkájával? – ebben benne van a munka jellege, fejlettsége, technikai felszereltsége, munkafeltételei, környezete stb. De benne van maga az ember is, a munkát végző ember szubjektumának jellege, fejlettsége, tudatának foka, öntudatának állapota stb. Nem közömbös: az ember mennyire hajlamos erre az identifikálódásra, vagy pedig tudatának fokánál fogva, mennyire áll ellen ennek az azonosulásnak? Az emberi szubjektum ennyiben maga is visszahat az esztétikai objektumra, s a benne rejlő indítékok maguk is jelentős esztétikai tényezővé válnak. Nemcsak a munka állapota, jellege szempontjából differenciálódik a kép: milyen munka válik az ember elsőrendű életszükségletévé, építve a szükséglet tárgyának elsődlegességére, hanem abból is: kinek a számára válik a munka életszükségletté, s ebben benne van annak a megállapítása, hogy az ember

szubjektuma mennyire alkalmas erre a fejlődésre. Ezért sem közömbös, hogy a munkához fűződő emberi kapcsolatokra kitérjünk – ezt a következőkben még külön megtegyük –, hiszen ebben látjuk az esztétikai viszony fontos elemét a munka körében, a munkaesztétika tárgya megközelítése mozzanataként.

d) ESZTÉTIKUM A MUNKA TERMÉKÉBEN

A munkaesztétika talán legismertebb területe, amit különösebb vita nélkül elfogad a közvélemény is, a gyakorlat is esztétikailag releváns problémának: a munka *produktumának* az esztétikai jelentése. A munka eredményeként keletkezett termék megtestesíti azokat az emberi erőfeszítéseket, amelyek az eredményben jelennek meg. Az ember munkáját végezve valósággal beleépíti magát, képességeit, erőfeszítéseit, tehetségét, izom- és ideg-felhasználását a termékbe. A végtermék a munka eredményeképpen ily módon tárgyiasultan az ember egészéről ad képet, jelzi az ember esztétikai minőségét, értékét. A munka terméke esztétikum-hordozóként is jelentős – mint maga a termék, annak esztétikai jelentése, állapota –, valamint ezen túl közvetve is esztétikai információkat nyújt az emberről, munkája esztétikai jellegéről. Közvetve a termékben így tárul fel az emberi lényeg megvalósításának, az ember önmegvalósításának esztétikai fejlettsége, megmutatva, hogy az ember mennyire volt képes „a szépség törvényszerűségei szerint alakítani”, avagy mennyire szorul háttérbe, más motívumok miatt, az emberi lényeg realizálásának esztétikum-teremtő szerepe. A közvetlen és közvetett esztétikai relevancia a termék esztétikus voltában ily módon ad képet a munka esztétikumáról, ebben a tágabb keretben.

Mennyire esztétikus a termék? – ez a kérdés nemcsak elméleti jelentőségű probléma, hanem elvezet a termék gazdasági megítéléséhez is. Éppen ezen a ponton válik nyilvánvalóvá, hogy a munkaesztétika köréből miért emelkedik ki a közvélemény megítélésében is a termék esztétikai oldala, miért válik a munkaesztétika értelmezése ebben a körben csaknem azonossá magával azzal a ténnyel, hogy mit jelent a termék esztétikailag? E kérdés tehát kettős megvilágításban is polgárjogot nyert már: az egyikben a termék eladhatósága szempontjából merülnek fel az esztétikai igények. A másik oldalon a termék előállításával kapcsolatban keletkeznek az esztétikai igénnyel összefüggő kérdések.

A piac jelzi mindenekelőtt a termék esztétikai minőségének, esztétikailag értékes voltának fontosságát. Ennyiben a piaci szempont a termék eladhatósága oldaláról képes utalni a termék esztétikai színvonalára iránti igényekre: ma már egyre erőteljesebben növekszik a technika, a tudomány eredményeinek alkalmazásával párhuzamosan az igény a termék hasznosságára, s e hasznosság nem zárja ki a termék esztétikus voltát. A „világ színvonal” megfogalmazott vagy meg sem fogalmazott igényei ma már nemcsak a hasznosságot érintik: két termék közül nem annak lesz igazán piaca, amely funkcionálisan alkalmas ugyan, de küllemével, felépítésével taszít, hanem ellenkezőleg: a vásárlóközönség keresi a tetszetős, formatervezett árut, s inkább megfizeti az árban is kifejeződő különbséget, nagyobb értékűnek ismerve el azt, mint a hasznos, de csúnya, taszító terméket.

Kérdés, hogy a gazdasági tervező szervek mennyire ismerték fel ezt a változást az igényekben, s mennyire hajlandók preferálni a termékben megtestesülő esztétikai értéket? További kérdés, hogy meddig jutott el az igények fejlődése, hajlandók-e a gazdasági

irányító, tervező szervek vállalni az igényformálást is, mennyire ismerik fel a termék esztétikai értékeiben rejlő hatalmas hűzóerőt, amely nemcsak esztétikai nevelésre alkalmas? Ez sem közömbös, hiszen a szocialista tudatformálás egyik legalapvetőbb feladata a politikai, világnézeti nevelés, a morális nevelés mellett a tömegek esztétikai nevelése. Vagyis: a hazai és a nemzetközi, illetve a világszínvonal közti viszonyról van szó egyik vonatkozásban: a termék eladhatóságában kifejeződik esztétikai minősége is. De nemcsak eladhatósági kérdések keletkeznek, hanem a tömegek ízlésszintje fejlesztésének lehetőségei oldaláról is figyelmet érdemel a termékben megtestesülő esztétikai érték, a munkaesztétika „látványos” és igen hasznos vonásaként.

A gazdasági, társadalmi-kulturális problémák elvezetnek a munka, a termelés tudatos esztétikai tervezésének igényéhez. Az eddiginél nagyobb figyelmet érdemel a termék esztétikumára való koncentráció, az esztétikai célok, feladatok tudatos megfogalmazása. Ez nemcsak az ipari formatervezés elismerésének kérdése – az is –, hanem szélesebb körben a termelésnek az a céltudatossága, irányultsága, amely alapkérdésként kezeli a termék esztétikus voltának elérését. Ebben az eddigieknél is nagyobb szerepet kell biztosítani az ipari formatervezésnek. A design nem véletlenül fejlődik rohamosan az iparilag fejlett országok csaknem mindegyikében. A design mint önálló szakma, mint a termelés szerves alkotórésze a szocialista világban is egyre nagyobb rangot vív ki a maga számára. Nemcsak, s nem elsősorban üzleti szempontok által vezérelten, hanem a benne rejlő nagy társadalmi-politikai, ideológiai-kulturális értékek miatt is nagy érdeklődés övezi a design fejlesztését a Szovjetunióban – ahol a forradalom utáni közvetlen időszaktól fogva napjainkig nagyon tudatos ipari formatervezői tevékenység folyik, s ennek igen nagy a nemzetközi elismertsége,¹² és más szocialista országokban, például az NDK-ban, Lengyelországban is. A vezető tőkésországokban még ennél is nagyobb hangsúlyt kap a design, s ezt talán indokolja az ott érvényesülő, mindennél fontosabbnak tekintett üzleti szempont. „A gyakorlat az igazság kritériuma” – s ennek jegyében a modern termelés gyakorlata nagyon erőteljesen igazolja azt az igazságot, hogy a termék esztétikuma nem valamiféle külsődleges, a termékre kívülről ráaggatott felesleges dekoráció, hanem nagyon is a termék szerves része, tartozéka, ami nélkül ma már a modern termelés egyáltalán elképzelhetetlen. Ezen a vonalon haladva valószínűleg már könnyen érthetővé válik, hogy miért kerül előtérbe a világon mindenütt a munkaesztétikának ez az oldala, a termék esztétikai jelentése, minősége oldaláról közelítve a problémához.

A termék esztétikuma mindenekelőtt a *termék szépségében* jut kifejezésre – ami nem ellentételezése a termék hasznosságának. A termék szépsége mindenekelőtt a dolgok szépségét jelenti. A dolgok szépsége egyben kifejezi a társadalom, a szocializmus szépségét, s a termelő ember hatalmát a dolgok fölött, a munka szabadságát, de a munkát végző, valamint felhasználó, a fogyasztó ember esztétikai szükségleteinek a színvonalát is. A munka produktumának szépsége kifejezi a kor esztétikai viszonyait, azok jellegét, fejlettségét, s mutatója lehet a kor esztétikai állapotának, ízlésszintjének is. Kifejezője lehet a társadalom esztétikai érettségének, fejlettségének a termékben rejlő, megtestesülő esztétikum foka, jellege. A termék szépsége, esztétikai értéke a termelés folyamatának célja.

¹² Ezt a nemzetközi értékelést mutatja, hogy 1975-ben Moszkvában került megrendezésre az ICSID világkongresszusa, az ipari formatervezés, a design szakembereinek világtalálkozója a szovjet formatervezési központ, a VNIITE szervezésében, nagy társadalmi figyelem által övezve.

Nem öncélja, hanem a termék hasznosságával, a funkcionalitással együtt értékelhető csupán. Jogos a megállapítás: „designer termékének esztétikai értéke a használati minőség szükségszerű-eleme”¹³ (Czuhina, Novikova).

A termék szépségének másik oldalát is emlékezetünkbe kell idéznünk, a termék mint dolog, tárgy szépségén kívül. A munka, a termelés terméke közvetlenül a munka produktumaként az a termék, amely dologi mivoltában, objektivációként sűríti magába a munka, a termelés minden esztétikai vonását. De a dolog, a tárgy mellett a munka, a termelés termékeinek a köre szélesebb. A munka, a termelőtevékenység termékeinek körébe tartoznak az előbb tárgyalt problémák is: a termelés eredményei az *emberi viszonyok*, akárcsak *maga az ember*, konkrét fejlettségével, erkölcsi-esztétikai szükségleteivel, politikai-világnézeti tudatosságával stb. A munka termékének esztétikai jelentését ebben a szélesebb körben is meg kell fogalmazni, azzal együtt, hogy a dolog szépsége, a munka termékének közvetlen esztétikai jelentését ezzel ne homályosítsuk el.

Az ember munkájával hozta és hozza létre ma is önmagát: a munka terméke az emberréválás folyamata, s ez nemcsak az emberiség keletkezésének őstörténetére igaz, hanem mai, aktuális jelentése is van. Az ember munkája révén kvalifikálja önmagát, emberi mivoltát, a munka teszi az embert emberré, ez az ember alapvető minősítő jegye, az a *differentia specifica*, amivel az ember mint olyan, emberi lényegét minősítheti. Ennyiben a „termék” – szélesebb értelemben, nemcsak dologiságában értve – magába foglalja az embert is, az emberben megtestesülő esztétikumot. Az ember, az ember kapcsolatai, s az ezekben rejlő esztétikai értékek ily módon épülnek rá a munkatevékenység esztétikum-termelő, esztétikum-hordozó funkciójára, kitágítva a termék körét. De ezen a vonalon haladva még egy további lépést is meg kell tenni: a termék átvitt értelemben az embert mint terméket úgy is jelenti, hogy az embert a munka emeli ki, teszi emberré, s egyben azt is, hogy az ember munkája révén teremtette meg a társadalmat.

A munka termékének esztétikumát vizsgálva így jutunk el a társadalom, mint a munka terméke esztétikai jellemzésének szükségességéhez is. Ennyiben tehát a munka termékében megtestesülő esztétikum nem korlátozódik a design esztétikai jelentésére, hanem a maga teljességében igényel vizsgálatot. Bele kell foglalni ebbe a teljességbe a munka termékeinek közvetlenebb és közvetettebb rétegeit egyaránt, a közvetlen dologi-tárgyi terméktől az embert, az emberi kapcsolatrendszert, a társadalom mint a munka terméke közvetettsége egész tartományát is.

A *munka terméke értékelésének sokféle szempontja* létezik. Mindenekelőtt az érték, illetve használati érték (s a köztük levő viszony) közgazdasági vonatkozásai hatnak, s ennek a közgazdasági értékelésnek kell alávetni minden további szempontot. De a közgazdasági vonatkozásokkal nem merült ki a termék megítélésének köre. Már a közgazdasági szempont is egyre összetettebb, ahogyan a tudomány, a technika vívmányai behatolnak a termelésbe, s megtestesülnek a termékekben. Ennek megfelelően nem érdektelen önállóan vagy relatíve önállóan vizsgálni technikai színvonal szempontjából is a terméket. Ez a szempont a hatékonyságnak fontos eleme. Ebbe a szempont-rendszerbe kell beleilleszteni a termék *esztétikai értékét*, nem önállóan, nem célként-öncélként, hanem a többi szemponttal szinkronban, az esztétikai mozzanatok növekvő fontosságával. Már csak ezért is

¹³ *Vesztnyik MGU*, 1967/3, 78. o.

jelentős a munka terméke esztétikai vonásait szélesebb rendszerbe beleágyazva kutatni, feltárva mindazokat a tényezőket, amelyek az esztétikai jelentéssel összefüggésben, kölcsönhatásban vannak. Nagyon jelentős kérdés a termék esztétikumának tanulmányozása a társadalmi determinánsok fényében. Az esztétikumot, s mindenekelőtt a termék szépségének összefüggését hasznossága kölcsönhatásával, funkcionalitása érvényesülésével együtt kell vizsgálni. Ebben a soktényezős rendszerben sem csekély az esztétikum szerepe, s egyre növekszik súlya, jelentősége.

e) A MUNKÁHOZ VALÓ VISZONY MINT A MUNKA ESZTÉTIKUMÁNAK KIFEJEZŐJE

Már az előzőkben jeleztük, hogy a munka körében mennyire jelentős helyet foglal el az emberi oldal. A munka az *ember munkája*, s éppen ezért az ember és a munka közti kapcsolatban testesül meg végső soron minden mozzanat, amely a munkához kötődik. A munka folyamata, a munka terméke, a munkavégzés, a termelésben a munka által keltett emberi kapcsolatok – közösségi rendszerek (s ebből építkezve: réteg-, csoport- és osztályviszonyok emeletei) a munkának az ember általóságát, az ember által végzett voltát hangsúlyozza. Ennek alapján jutottunk el már az eddigiekben is a munka, a munkafolyamat, a termelés objektív területeitől a munkában az ember részvételéig: az ember objektíve részt vesz a maga szubjektumával együtt az ember–munka kapcsolatban, elidegeníthetetlen részeként annak, amit a munka az ember és a társadalom számára jelent, mint az ember differencia specifikája. Másik oldalról közelítve: *csak az ember végez munkát*, s már maga a kifejezés: „munka”, szükségképpen tartalmazza emberi mivoltát, azt, hogy csakis az emberhez mint alanyhoz kötődve létezik. (Másutt¹⁴ foglalkoztunk részletesebben a munka emberi mivoltának lényegével, s azokkal a torzulásokkal is, amelyek a munka emberi voltát igyekeznek elvitatni, leválasztani a munkát az emberről. Az embert megfosztani munkájától, s a munkát elemberteleníteni: egy és ugyanazon töről fakadó, kettős egybefonódó torz értelmezése a munkának. A munkamegosztás mai szakaszát ennek jegyében nevezik „gépek közti munkamegosztásnak” így utalva arra, hogy az embertől a gép átvállalja a munkát, s így válik a munka gépivé, embernélkülivé stb.)

A munka esztétikáját tanulmányozva, a munka esztétikum-hordozó és -termelő természetének különböző területeit feltárva, már az előzőkben is tisztáztuk, hogy a munka folyamata csakis azáltal vizsgálható érdemének megfelelően, ha megvizsgáljuk egyúttal a munka körében keletkezett emberi viszonyokat is, s ha az azokban rejlő esztétikumot a munka esztétikai vonásai között a megillető helyén tárgyaljuk. Ennek jegyében emeltük ki, külön pontban (c) pont) vizsgálva, a munkához kapcsolódó emberi viszonyok esztétikumát.

Logikus folytatása az ember és a munka közötti kapcsolat további tanulmányozásának a munka körében kialakult emberi viszonyok tisztázásának az a területe, amely elvezeti a kutatót az emberi viszonyok leglényegesebbjéhez, ahhoz a legemberibb *emberi viszonyhoz, amely az embert a munkához fűzi.*

¹⁴ Vö. Fukász György: *A munka filozófiája*. Jelzett kiad. Főként az I. fejezete tartalmazza a munka és ember kapcsolatának kifejtését a munka lényegét illetően. Ugyancsak foglalkozik e kérdéssel egy későbbi munkánk: Fukász György: *Az ember és a munka*. Jelzett kiad.

Az emberi kapcsolatok, érintkezési formák sokfélesége közismert. Éppen ezek gazdagságát teszik vizsgálat tárgyává Marx és Engels *A német ideológia* c. kötetükben. Anélkül, hogy az emberi kapcsolatok változatos színképét végigkövetnénk – még a munka körében jelentkezőket is csak szűken tárgyalhatjuk, nem is beszélve az emberi kapcsolatok gazdag formavilágáról: barátság, szerelem, munkatársi egymásrataltság, a szolidaritás, amely a proletár internacionalizmus emberi kapcsolataiig is elvezet –, az emberi kapcsolatok sokféleségéből ki kell emelni azokat, amelyek genetikusan is az ember emberré válásához vezettek.

A munkaesztétika, kutatási területének kialakítása során, a tárgy körvonalainak megrajzolásához az emberi oldalt tárgyalva, szükségképpen eljut az embernek a munkához való viszonyához, ebben a szférában is feltárva a munkához kapcsolódó folyamatok fontos csoportját. A munkához való viszonyban az embernek a viszony-rendszere rendkívül összetett. A felszínen, „látványosan” nem az esztétikai értékeket jelzi, hanem főként *etikai értékeket* juttat kifejezésre.

Köztudott dolog a munkához való viszony etikai jelentősége, s ennek megfelelően többnyire a munkaerőkölc oldaláról tárgyalják ezt az egyébként nagyon is összetett problémát. A munkához való viszony etikai értékeket tartalmazó jellegzetességeit nem lehet kétségbe vonni. Inkább azt a vizsgálódást kell elvégezni ehhez kapcsolódva, hogy *e viszony az etikai értékeket hogyan tartalmazza*, s csakis etikai jelentéssel bír-e? Nem szükséges különösebben beható vizsgálódás annak a feltárásához, megállapításához, hogy a munkához való viszony jóval összetettebb annál, semmint hogy csak etikai relevanciája lenne. E viszony jellegét tanulmányozva nem kisebb a jelentősége a probléma világnézeti oldalának, valamint politikai természetének: a munkához való pozitív viszony etikai értékein túl félreérthetetlen világnézeti-politikai értékeket is kifejez. Éppen ezek az újabb rétegek erősítik a munkához való viszonyban megtestesülő etikai-morális értékeket, felnagyítva, megsokszorozva azok erejét, jelentőségét.

A munkához való viszonyban kifejeződő értékeket komplex módon kell értelmezni, s ezen komplexitásba az etikai-morális, világnézeti, politikai értékek (valamint jogi stb. jelentése) mellett, nem kis fontosságú elemként tartoznak bele a munkához való viszonyt jellemző esztétikai értékek is. A munkához való viszony esztétikai oldalai – esztétikum-termelő, -hordozó funkciói, a munka szépségének érvényesülése, esztétikumként való érvényesülése, s esztétikai szükségleteket keltő, azokat kielégítő természete – adnak kulcsot kezünkbe annak megértéséhez, hogy miképpen érvényesülnek az előbb említett etikai-morális értékek a munkához való viszony körében. Kérdésünkre – *hogyan tartalmazza a munkához való viszony az etikai-morális értékeket?* – éppen az esztétikai értékek megközelítésében tudunk teljesebb választ kialakítani annál, mintha az etikai értékeket csakis önmagunkban, direkt módon érvényesülve értelmeznénk. Az etikai-morális értékek a munkához kapcsolódva ugyanis gyakorta jelennek meg indirekt módon, áttételesen, s a közvetítő láncszemeket, az áttételt éppen az esztétikum szférája jelenti. Az etikum és esztétikum közötti kapcsolatok tárulnak fel ezen vizsgálódás eredményeképpen, s ezzel azt is tisztázhatjuk az embernek a munkához való viszonya körében, hogy a munkához való pozitív viszonyban mennyire előtérbe kerülhetnek a munka esztétikumából fakadó ösztönző tényezők. A munka szépsége, esztétikai jelentése alkalmas arra, hogy felerősítse, elfogadhatóvá tegye azokat a morális vonásokat, amelyek direkt formában talán nem találnának olyan hatásos elfogadásra, talán nem feltétlenül vezetnének a

mély meggyőződés szintjéig, míg a munka esztétikai értékelése elfogadhatja etikai hatásukat, etikai megítélésüket is. Ily módon a munka esztétikai értékei – az embernek a munkához való viszonya esztétikai értékelésében – a munkához való kapcsolat etikai értékeinek is fontos hordozóivá válhatnak. Hozzájárulhatnak az etikai-morális értékek befogadásához, tudatosodásához, s kibővíthetik a munkához való viszony pozitív forrásait, kiszélesíthetik ennek bázisát.

A munkaesztétika tárgyának ez a fajta megközelítése, az embernek a munkához való viszonya oldaláról történő értelmezése így nemcsak elméletileg fontos kérdéshez vezet el a kutatót, s nem csupán az esztétika számára jelentős problémák tárulnak fel. A kérdés elméleti jelentőségénél talán még figyelemreméltóbb a *politikai*, s talán még a *gazdasági* funkciói is. A munkához való viszony bázisának esztétikai alapokon való szélesítése nagy szerephez juthat konkrét munkaszervezési kérdésekben, a szocialista munkaverseny kibővítésében és mélyítésében, a munkafegyelem erősítésében, a munka megbecsülésének megszilárdításában. Munkaesztétikai alapon kell kiegészíteni azokat a forrásokat, amelyek a munka szocialista jellege nyomán a munkához való szocialista viszonyt táplálják, megkeresve azokat a hatékony eszközöket, amelyek a munkával történő identifikációt megalapozzák, könnyítik, hatékonyabbá teszik.

A munkaesztétika tanulmányozása során így olyan problémáig jutunk el, amelyek jelzik, hogy az esztétikai értékek az etikai-morális értékeken túlmenően mennyire belefógnak gazdasági, politikai, világnézeti értékekbe is. Természetesen az *esztétikai viszony a munkához* a munkához való viszony komplex tartalmának csak egyik eleme, nem helyettesítheti az egészet. A munkához való viszony tekintetében az esztétikai viszony növekvő jelentősége nem vállalhatja át e viszony más elemeit, azok funkcióit. Nem pótolhatja például a munka közgazdasági értékeit – értékelését, megbecsülését –, nem helyettesítheti a munkaszervezés szükséges fejlődését a munkához fűződő kapcsolat értelmes voltának meggyőző bizonyításában (a munka nemcsak szép, hanem értelmes is legyen!). Relatív önállóságának értése nyomán azonban feltárulhatnak a viszony komplex természetének következményei.

A munkaesztétika ezen területének tisztázása kiegészíti a *munkaszükséglet* tartalmáról, szerkezetéről kialakult képünket is. A munka az embernek elsőrendű életszükségletté válása – a szocializmus, majd a kommunizmusba való átmenet viszonyai között, a munkaszükséglet magasabb fokait produkálva – különböző elemekből épül fel. Ezek közt nemcsak az ismert fiziológiai-pszichológiai motívumokat kell számításba venni. Nem kevésbé lényeges a munkaszükséglet mint etikai-morális viszony feltárása, s ezen túllépve: a munkához való viszonyban rejlő esztétikai tartalmak feltárása is. A szocialista társadalmi-termelési viszonyok objektív alapot teremtenek a munka átalakulásához nemcsak az ember morális, hanem esztétikai jellegű szükségletévé is. A munka perspektíváinak feltárása során a marxi koncepció tartalmának kibontása az elméleti tisztázáson túl fontos gyakorlati konzekvenciákkal is jár: a munka szabadságának fejlesztése, a szocialista, majd a kommunista jellegű munka kibontakoztatása, az ehhez szükséges feltételek megteremtése nyomán, a kizsákmányolás viszonyaitól örökölt és teljesen még fel nem számolt ellentmondások, vagy legalábbis a maradék-ellentmondások (elidegenedés, a szellemi és fizikai munka közti társadalmi ellentmondás stb.) megszüntetésére törekedve, nem kevésbé lényeges a probléma esztétikai oldalát megragadva, s a munkaszükséglet szocialista viszonyok közötti tudatos megalapozására esztétikai eszközökkel, az esztétikai vonások

erősítésével, azok tudatosításával is törekedni. A munkaszükséglet, s főként a munka elsőrendű életszükségletté válása folyamata összetettebb értelmezése elképzelhetetlen a munkához való viszony esztétikai természetének tisztázása nélkül. Helyesen mutatja ki ezt az összefüggést a szovjet Csuхина¹⁵ is írásában.

A munkához való viszony, mint esztétikum-hordozó és -termelő emberi kapcsolat elemzése, esztétikai jellegű értékelése nem válhat izolált, csak-esztétikai jellegű problémává. Olyannyira, hogy ennek az esztétikai problémának a munkához való viszony egész szerkezetébe való beillesztése adhat csakis reális kiindulópontokat egyáltalán az esztétikai problémák tisztázásához. A munkához való viszony napjainkban nem utolsósorban a *munkafegyelem* kérdéseiben jelenik meg, ez az a kézzelfogható terület, amelyen a munkához fűződő kapcsolatok reálisan megfogalmazódnak. Munkafegyelem – munkaverseny, a munkához fűződő emberi kapcsolatok társadalmi természetének, társadalmi meghatározottságának mutatói. Amikor a munka esztétikai jelentésének területeit áttekintve az embernek a munkához való viszonyát is tanulmányozzuk, nem feledkezhetünk meg arról, hogy ebben a viszonyban hogyan jelentkeznek a társadalmi viszonyok által meghatározott alapvonások: a munkafegyelem jelentése más tőkés és más szocialista viszonyok között. A munka mint külső társadalmi kényszer nyomására megvalósuló „vakfegyelem”, a munkához való viszony tekintetében a kizsákmányolás tényének következménye. A szocialista forradalom győzelme következtében változások történnek e téren is: a külső társadalmi kényszer kizsákmányolásból fakadó fő forrása megszűnik – de nem váltja fel azonnal a munka belső szükségletének magas foka, a munkaszükséglet mint az ember belső „kényszere” (ami emberi lényegéből fakad) önként vállalt munkafegyelem képében. Ezért is kerül a munkához való viszonyhoz ez az oldala a társadalom jelentős politikai problémáinak a körébe. Lenin a forradalom győzelme utáni években ismételtén vissza-visszatért a szocialista, tudatosan vállalt munkafegyelem, a munkához való kommunista viszony jelentőségére, társadalmi összefüggéseire. Ebben a vonatkozásban tárgyalta a kommunista jellegű munka, a munkához való kommunista viszony nagy társadalmi fontosságát a „kommunista szombatok” alkalmából, kiemelve ennek „nagy kezdeményezés”¹⁶ -voltát, s az önként vállalt munkafegyelem, a munkával való, társadalmi okokból történő azonosulás alapvető szerepét az egész társadalmi fejlődésben. A munkához való viszony társadalmi jelentősége fogalmazódott meg a proletárdiktatúra politikai rendszerének Lenin által kidolgozott körvonalaiiban is, amikor a proletárdiktatúra viszonyai között jelentkező osztályharc főbb feladatait áttekintette. Mint ismeretes, Lenin a proletárdiktatúra fő feladatait, funkcióit összefoglalva, az osztályharcnak az új, a proletárdiktatúra körülményei között jelentkező feladatait megfogalmazva utalt a munkafegyelemre, kimutatva, hogy a tudatosan vállalt munkafegyelem megteremtése az osztályharc feladata.¹⁷ Meg kell harcolni a munkásosztály osztályérdekeinek (s ezzel együtt a társadalom felemelkedése érdekeinek) érvényesítéséért e téren is, a munkával szembeni nem-munkás magatartás leküzdésével, a munkás tudatában, magatartásában jelentkező nem-munkás vonásokkal, törekvésekkel szemben. Ez pedig osztályharcot jelent akkor is, ha a munkásellenes

¹⁵ Csuхина, L. A.: A munka esztétikai lényege. *Munka és esztétikai nevelés*. Izd. ZINATNE. Riga 1969. 14. o.

¹⁶ Vö. Lenin: A nagy kezdeményezés. *Lenin Összes Művei* 39, Kossuth, Budapest 1973.

¹⁷ Vö. Lenin: A proletárdiktatúra. Tervvázlat. *Lenin Összes Művei* 30, Kossuth, Budapest 197.

érdekeket, törekvéseket a nem-munkás öntudatú munkások magatartásában találjuk, s ezekkel szemben a fellépést, a szocialista munkafegyelemért való küzdelmet az osztályharc fontos feladatként kell értelmezni.

Látszólag igen messze jutottunk a munkaesztétikától, s annakkeretei között a munkához való viszonyban megtestesülő esztétikai problémák tisztázásától. De csak látszólag vezetett el bennünket a gondolatmenet a kiinduló, esztétikai problémától. Valójában ennek kutatjuk egész társadalmi háttérét, s ezért kell a munkaesztétikai problematikát a munkához való viszony egész rendszerébe beleágyazva vizsgálni. S ebben elsődleges jelentőséget kell tulajdonítani a munkához való viszony politikai alapjainak, az osztályharc megvilágításában vizsgálva minden, a munkához való viszonnal kapcsolatos kérdést, így a munka esztétikai oldalait is.

*

A munkaesztétika lényegének összefoglalására törekedve az eddigieket természetesen nem minősíthetjük a „munkaesztétika tárgya” meghatározásának. Nem is vállalkozhatunk erre a nagy igényű feladatra, hiszen e területen csak a kezdet kezdetén tart a tudományos kutatás. Csupán arra törekedtünk, hogy kísérletet tegyünk a munkaesztétika körébe tartozó alapvető problémák, területek áttekintésére, azoknak a kérdéseknek a felvázolására, amelyekkel a munkaesztétikai kutatásoknak foglalkozniuk kell. E kérdések összefoglalása azonban már jelezheti azokat az utakat, irányokat is, amelyeken a továbbiakban majd a tárgy meghatározása érdekében tovább kell lépni.

A munkaesztétika kutatási kompetenciájának körébe tartozó kérdések áttekintése korántsem tekinthető teljesnek, nem is vállalhattunk volna ebben teljességre, vagy akár-csak viszonylagos teljességre törekvést. Számos területen kell továbbmenni, s az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy sok további problémakör érdemelné meg a figyelmet a munkaesztétika meghatározásával kapcsolatban az eddigieken kívül is. Nem is szólva arról, hogy a munkaesztétika elsősorban a „jövő tudománya”, s jelentősége várhatóan egyre növekszik a már-már tapasztalható felismerés kapcsán, amely kezd hangot adni a munka esztétikai oldalában rejlő nagy problémák és lehetőségek feltárása társadalmi fontosságának. Nem kell nagyobb jóstehetség annak a megállapításához, hogy a munkaesztétikába tartozó alapvető problémakörök a jövőben keletkező újabb problémakörökkel tovább fognak bővülni, s a mostanáig vizsgált problémák körét is nyilvánvalóan ki kell egészíteni. Ez a kiegészítés további bontásokat eredményezhet, hiszen a munkafolyamat, a munka környezete, a munka körében keletkező emberi kapcsolatok, valamint a munka terméke és a munkához való emberi viszony eléggé átfogóan tartalmazza a munkaesztétikai problémák lehetséges területeit. Sőt, máris alkalmazhatunk olyan belső bontásokat, amelyek a jelenlegi körülmények között – aktuális elemekkel megalapozva – célszerűnek látszanak a munka esztétikai jelentésének vizsgálatához (például: a munkafolyamatból kiemelve az ahhoz tartozó emberi relációkat).

Az elkövetkező kutatások feladata a munkaesztétika további kidolgozása. Ezt segíthetik elő a szükségképpen kibontakozó viták, amihez ez az összefoglalás vitaalapként csupán kezdeti állomást kíván jelenteni.